

1917-1927 Dünya Devrim Dalgası ve Müslüman halklar

Burak Sayım

Dünya tarihinin akışını belirlemekte devrimlerin asli bir rol oynadığını söyledüğümüzde, tarihin durağanlığına kendini ikna etmek için her şeye gözünü kapamış olanlar dışında kimseyi şaşırtmış olacağımızı sanmıyoruz. Çağ açıp çağ kapamak gibi yetersiz ama ülkemizde çok popüler olan bir noktadan baksak dahi, uzun 19. yüzyıl Fransız Devrimi ile açılmış, Sovyet Devrimi ile yerini kısa 20. yüzyıla bırakmıştır. Bu yüzyılı erkenden kapatan ise devrim değil, bir karşı devrim olacaktır. Tüm yıpranmışlığına, bürokratların elinde hırpalanmışlığına rağmen, hâlâ işçi sınıfının bayrağı olan, hâlâ varlığı yokluğuna yeğ olan kırmızı bayrak eski Sovyet ülkesinin gönderlerinden indirilip yerine Beyaz Orduların yetmiş yıl önce yenilmiş bayrağı asıldığında 21. yüzyıl sahneye çıkacaktı.

Asrımız bir anlamda henüz gençtir. Bizim gibi, bu karşı devrimin ardından dünyaya gözünü açanlar dahi, saçlarındaki ilk beyazlara rağmen hâlâ kendini gençten sayabilir. Fakat, asrımız genç de olsa hızlı büyümüş, hızlı olgunlaşmıştır. Mısır'dan Şili'ye, Türkiye'den Fransa'ya kadar, karşı devrimle açılmış bu yüzyılın çocukları, dünyanın her ucunda şimdiden isyanları, devrimleri görmek, en talihlileri ise bu isyanların barikatlarında dövüşmek şansına erişti. 21. yüzyıl, şimdi o muzaffer devrimini beklemektedir.

21. yüzyılın ilk devrim dalgasının merkez üssü olan bölgemizin, Ortadoğu'nun devrimcileri için, bu coğrafyayı geçmişte sarsan devrimler ve devrim dalgalarına dönüp bakmanın hem keyifli hem de anlamlı bir fikri pratik olacağını umuyoruz. Bu bağlamda, bu yazı ile 1917 Ekim Devrimi ile başlayıp, 1927'de Çin Devrimi'nin yenilgisine kadar süren, insanlık tarihinin şu ana dek gördüğü en büyük devrim dal-

galarından birine ve bu devrim dalgasında Ortadoğu¹ ve daha geniş olarak İslam dünyasının yerine değinmek istiyoruz.

Yazıda temel olarak iki önermemiz olacak. İlki, sıklıkla 1917-1923 arasında Avrupa'daki devrim ve isyanlardan ibaret olarak ele alınan bu devrim dalgasının tarihinin hem coğrafi hem de zamansal açıdan genişletilmesi gerektiği. Bu yazı çerçevesinde bu devrim dalgasının Avrupa ve 1917-1923 sınırlarını aşan biçimde okunması önerimizin sebeplerini açıklamakla yetineceğiz. Yani bu düşüncemizi, bu yazı çerçevesinde yalnızca genel hatlarıyla tartışmayı, tabiri caizse bir arka plan olarak oturtmayı hedefliyoruz. Bu devrim dalgasının, İslam dünyası dışındaki tekil ayaklarını anlatmaya girişmeyeceğiz. Devamında, bu arka planı kullanarak, bu yazı özelinde bizim için daha önemli olan ikinci kısma geçeceğiz.

İkinci kısımda ortaya koyacağımız önerme ise, bu devrim dalgasında Ortadoğu ve İslam dünyasının, hiçbir zaman merkez üssü haline gelmemekle beraber çok asli bir yer tuttuğu olacak. Anadolu'daki Millî Mücadele de dâhil olmak üzere, İslam dünyasının merkezlerinde yaşanan ve 1920-1927 dönemine yayılan ulusal kurtuluş mücadelelerini bu büyük devrim dalgasının bağlamına oturtmaya çalışacağız. Bir açıdan, bu büyük mücadeleler unutulmuş değildir. Hemen hemen hepsi bu coğrafyalarda kurulan bağımsız ulusal devletlerinin tarih yazımında, devletlerin kurulmasını öyle ya da böyle önceleyen olaylar olarak önemli yer tutmaktadır. Biz yalnızca, bu büyük mücadeleleri, büyük bir Dünya Devrim Dalgası içerisindeki yerlerine oturtarak, daha doğru anlaşılmalara katkıda bulunmayı umuyoruz.

Yazıyı ilk tasarladığımızda İslam dünyasının yaşadığı devrimci dönemde Komünist Enternasyonal'in (Komintern) rolü hakkında ayrı bir bölüm yazmayı planlamıştık. Bu yazı için sahip olduğumuz çok sınırlı zaman ve sayfa ile bu işin hakkını veremeyeceğimizi fark ettiğimiz için, daha sonra başlı başına bir çalışma hazırlamak üzere bundan vazgeçmek zorunda kaldık. Fakat bu öznel tercihe rağmen nesnel gerçeklik dolayısıyla okur birçok yerde Komintern'in ve Komintern sekiyonlarının yazıya adeta sızdığını görecektir. Komintern'in, sahada rol oynamadığı devrimlere dışarıdan destek olmaktan, bazı devrimlere bilfiil liderlik etmeye kadar uzanan farklı biçimlerde bu devrimlerle etkileşimini, bu yazı özelinde yalnız en görünür olduğu yerlerde bir nevi tadımlık olarak vereceğiz. Fransız Komünist Partisi'nin başta Fransız ordusu olmak üzere tüm Fransa'yı sarsan Rif Savaşı karşıtı kampanyasına, Anadolu'daki Millî Mücadele etrafında tüm dünyadaki Komintern sekiyonlarının yürüttüğü destek faaliyetlerine ya da Mustafa Suphi'nin de parçası olduğu, İran Devrimi stratejisi üzerinden Komintern içindeki saflaşmalar gibi, her birine ayrı bir yazı ayrılabilir konulara ileride daha derinlemesine dönmeyi umuyoruz.

Dünya Devriminin Uzun Dalgası

Yazıya, dünya tarihinin akışında devrimlerin asli bir rol oynadığını söyleyerek başladık. Buna itiraz etmeye pek az kişi cesaret edebilir. Devrimlerin dalgalarla

¹ Bu yazı kapsamında Ortadoğu'yu, batı dillerinde sıklıkla MENA (Middle East North Africa) olarak anılan bölgeye denk gelecek biçimde kullanıyoruz. Yani burada kullanılan Ortadoğu, Kuzey Afrika ülkelerinden İran'a, Anadolu'dan Sudan'a uzanan geniş bir coğrafyayı kapsıyor.

işleyişine, ilerleyişine dair ciddi anlamda kafa yormak ise, övünerek söyleyelim, şu zamana kadar, büyük oranda Marksistlerin harcı olmuştur. Devrimler, dalgalar halinde ilerler. Tarih bilgisi şart değil. Son on yılda Akdeniz havzasının devrimlerle nasıl sarsıldığını, son bir buçuk yıllık dönemde Cezayir ve Sudan’da ayağa kalkan kitleleri nasıl Lübnan’ın, Irak’ın izlediğini hatırlamak yeterli. Bu yüzden bir devrimin önemi her zaman gerçekleştiği ülkenin ekonomik, siyasi ya da jeopolitik önemiyle ölçülemez. Bu sebeple Küba gibi küçük bir ülkede Amerikancı diktatörün devrilmesi ve hızla başlayan sürekli devrim dinamiği, önce tüm Latin Amerika, sonra tüm dünyaya damgasını vurabilecektir. 1979 İran Devrimi, İslam dünyası içerisinde, büyük devrimleri değilse de Hama gibi isyanları² ve daha önemlisi yeni bir alternatif önderliği sahneye sürdüğü oranda 20. yüzyıl ve 21. yüzyıl için belirleyici öneme sahip olabilmektedir.

Yukarıda andığımız örnekler, bölgesel devrim dalgaları sayılabilir. Benzer örnekler çoğaltılabilir. Mısır’da gerçekleşen 1952 ihtilali tüm Arap dünyasında güçlü bir dalgayı tetikleyecektir. İzleyen yıllarda, Libya’dan Irak’a kadar birçok ülkede ulusal bağımsızlıkçı önderlikler iktidara gelerek Arap dünyasına damga vurmuştur. Fransız sömürgeciliğini dize getiren 1791-1804 Haiti devrimi, tüm Karayip hattında sarsıntılar ve köle isyanları yaratmıştır. Bir bölgesel dalga 21. yüzyılın başında Latin Amerika’yı sarsmış, Venezuela’nın “Caracazo”sundan Arjantin’in “Argentinazo”sunu ve Ekvador Devrimine uzanan bir dalga Latin Amerika’nın siyasi çehresini değiştirmiştir.

Daha derin devrimler ise sık sık bölgesel sınırları da geçerek, tüm dünyada büyük kırılmalara, bazen birçok ülkede iktidar değişimine ya da en azından mevcut iktidarların duvarlarının sert darbelerle dövülmesine yol açmıştır. Büyük Fransız Devrimi’nin açığa çıkardığı enerjiyi askerî olarak kullanan Napolyon ordularının gücü ile bütün Avrupa’da yeni devletler ve yönetim sistemleri yaratılmış, Napolyon ordularının yenilgisi sonrası gelen “restorasyon” dahi bu etkileri silmeye yetmemiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna eşlik eden devrim dalgası Avrupa’dan Asya’ya iç savaşlar, devrimler ve yeni işçi devletleri yaratmıştır. 1968 dalgası ise Meksika’dan Japonya’ya, Türkiye’den Senegal’e ve tabii Fransa’ya kadar tüm dünyada zafere ulaşamayan isyan ve eylemlerle ilerlemiştir.

Muhtemelen insanlık tarihinin en büyük devrimi olan 1917 Sovyet Devrimi’nin de, böylesi bir dalga ile dünyayı sarsması elbette kaçınılmazdır. Bu saptamayı yaparken yeni bir şey söylemiyoruz. Başta Marksistler olmak üzere çeşitli tarihçiler bu saptamayı yapmış, Alman Devrimi’nin yenilgisi ile sonlanan 1923’e kadar uzanan döneme dair kimisi çok başarılı birçok eser verilmiştir.³

2 Şubat 1982’de, Suriye İhvanı ayaklanarak Hama şehrini kontrol altına aldı. Suriye’nin diğer şehirlerinde beklenen karşılığı bulmayan isyan, Suriye devletinin düzenlediği operasyonlar sonrası bastırıldı.

3 Örneğin; Chris Harman, *Kaybedilmiş Devrim, Almanya 1918-1923*, çev. Cengiz Alğan, İstanbul: Pencere Yayınları, 2011; Pierre Broué, *Révolution en Allemagne, 1917-1923*, Paris: Editions de Minuit, 1971; Giuseppe Maione, *Il Biennio Rosso: Autonomia e Spontaneità Operaia nel 1919-1920*, Bologna: Il Mulino, 1975; *Quand la Révolution Ebranlait le Monde: 1917-1923*, Paris: Les Bons Caractères, 2018.

Biz, Ekim Devrimi ile başlayan Devrim Dalgasını 1923'e kadar olan dönemle ve bununla ilişkili biçimde yalnızca Avrupa ile sınırlamanın yanlış olduğu kanaatindeyiz. Özellikle 1925-1927 Çin Devrimi'ni ve onun etrafında ilerleyen çeşitli isyan ve devrimleri, bu Devrim Dalgası'nın parçası olarak okumanın, yani Ekim Devrimi'ni izleyen dalgayı bir Avrupa isyanları serisi değil, iki ayrı evresi olan tek bir Dünya Devrim Dalgası olarak ele almanın daha faydalı olacağı kanısındayız.

Burada yazdığımızın yanlış anlaşılmasında için bir hususu vurgulayalım. Biz Avrupa ve Alman Devrimi'nin ve bu devrimin yenilgisinin önemini göreceleştirmek niyetinde değiliz. Tarihi spekülasyona girmek istemiyoruz, fakat Alman Devrimi ve yanında getirmesi muhtemel olan çeşitli Avrupa devrimlerinin, tüm dünya tarihinde, Devrim ile Düzen arasındaki güç dengesini niteliksel olarak değiştirmesi, yani Düzen güçlerini bir stratejik savunma konumuna çekilmeye zorlaması ya da en azından güçlerin büyük oranda eşitlenmesini sağlaması işten bile değildi.

Dünya Devrim Dalgası'nın son büyük yenilgisi saydığımız Çin Devrimi ise, bütün önemine rağmen, Alman Devrimi'nin aksine bu stratejik değişikliği yaratabilecek olan adım değildir. Devrim dalgasının ilk evresi ile ikinci evresi aynı güçte değildir. Fakat bu fark, ikinci evreyi dalganın bütününden yapay biçimde koparmak için yeterli bir sebep sayılamaz. Sovyet devletinde yükselen bürokrasi ile devrimci Marksizm arasında, uluslararası konuları ilgilendiren son büyük çarpışmanın Çin Devrimi konusunda olduğunun ve Çin Devrimi'nin yenilgisinin aslında bürokrasinin mutlak zaferini ve devrimci Marksist kanadın, Sovyet önderliğinden mutlak olarak tasfiyesinin habercisi olduğunu da hatırlatalım. Trotskiy başta olmak üzere, Birleşik Muhalefet, Stalinistlerin sınıf iş birliği ve Çin Komünist Partisi'nin hem siyasi hem askerî olarak silahsız bırakılması politikasının devrimin yenilgisine varacağını açıkça öngörmüştür. Muhalefet içinde, tezlerinin haklı çıkmasının Stalin fraksiyonu karşısında zafer kazanmalarını sağlayacağını düşünen unsurlara dair Trotskiy'in daha sonra yazacakları hem bizim yukarıdaki argümanımızı doğrular niteliktedir hem de siyasi güçler arasındaki mücadelenin materyalist okunmasına dair ders niteliğindedir:

Yoldaşlarımız, analizimiz çok net olduğu için iyimserliklerini ifade ettiler, [onlara göre] herkes bunu görebilirdi ve böylece mutlaka partiyi de kendi yanımıza kazanabilirdik. Benim buna yanıtlım, kitleler için Çin Devrimi'nin boğulmasının, bizim öngörülerimizden bin kat önemli olduğuydu. Öngörülerimiz, bu konularla ilgilenen birkaç entelektüel kazanabilir, kitleleri değil. Çan Kay-Şek'in darbesi parti içinde bir moral çöküntü ve hayal kırıklığı yaratacaktır ve bu da ancak tek ülkede sosyalizm doğrultusunda ilerleyen Stalin'in fraksiyonunu güçlendirebilir.⁴

İlk olarak, 1917 ile başlayan devrim dalgasının, coğrafi olarak genişletilmesi ihtiyacından başlayalım. Dalganın ilk büyük yükseliş anlarından biri olan 1919 yılında, yani Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, neredeyse dünyanın her köşesinde isyanlar ve ayaklanmalar yaşanmıştır. Gözler bu noktada da, elbette

4 Alexander Pantsov, *The Bolsheviks and the Chinese Revolution, 1919–1927*, Honolulu: University of Hawaii Press, 2000, s. 136–37.

Almanya'nın üzerindedir. Dahası, İtalya'nın kuzeyinde ve Macaristan'da da işçi sınıfı, iktidar için mücadele etmektedir. Fransa'da büyük işçi eylemleri, iktidar perspektifini önüne koyamasa da ülke siyasetine işçi sınıfının damgasını vurmaktadır. Fakat 1919 yılı bu merkez üssünün çok ama çok ötesinde hissedilmiştir.

Kuzey Amerika'da, ABD'de Seattle, Kanada'da ise Winnipeg düzenin sınırlarını şöyle bir yoklayacak devasa genel grevlere sahne olacaktır. Aynı İtalya'da olduğu gibi, Seattle'da da grev fiilî bir ikili iktidar durumu yaratacaktır. Kuzey İtalya'da olduğu gibi, Seattle'da da grevcilerin; silahlı milislerden yiyecek dağıtımının organizasyonuna, toplumsal yaşamın asli unsurlarını elinde toplamaya giriştiği görülecektir.

Avrupa'ya, fiziksel değilse de kültürel olarak çok yakın olan Kuzey Amerika'yı bir kenara bıraksak da bu tabloda bir değişiklik görmüyoruz. 1919 Pirinç isyanları Japonya'yı sarsacak, sonraki kuşağın Komünist Parti kadrolarının önemli kısmı da siyasete bu vesileyle gözlerini açacaktır. Arjantin'de, Buenos Aires'in Petrograd olmasının önüne geçme hedefini önüne koymuş generaller ile on binleriyle sokağa dökülmüş işçiler arasındaki çarpışmalar, tarihe “semana trágica”, yani “trajik hafta” olarak geçecektir.

Aynı 1919 yılı sömürgecilik karşıtı isyanların da yılıdır. Bir sonraki bölümde anacağımız Mısır Devrimi, bunların arasında en önemlilerinden biri, muhtemelen en başarılısıdır. Mısır Devrimi'nin hedef aldığı Britanya sömürgeciliğine karşı, küçük Malta'nın yiğit halkı da ayaklanacak, “Sette Giugno” olarak tarihe geçen bu isyanda, Malta'nın bağımsızlığının ilk adımlarını atacaktır. Diğer taraftan, Afganistan da aynı dönemde Britanya emperyalizmine karşı ayaklanacak, elde silah verilen bir mücadeleden sonra bağımsızlığını kazanacaktır.

Yine 1919 yılında, Kore, Çin ve Hindistan büyük bağımsızlık eylemlerine sahne olacaktır. Hindistan'daki eylemlerin kendisinden ziyade, bu eylemlerin en önemlilerinden biri sonrası gerçekleşen Amritsar katliamı, popüler kültürün bir parçası olacak biçimde ünlenmiştir. Çin'de 4 Mayıs Hareketi, Kore'de ise 1 Mart Hareketi, 1919'u devasa eylemler ve bağımsızlık mücadelesinin yılı haline getirecektir.

Avrupa dışındaki devrimler ve bağımsızlık savaşları, 1919 sonrasında da güçlenerek sürecektir. Biraz sonra, daha ayrıntılı tartışacağımız üzere, özellikle Ortadoğu'da, Fas, Suriye, Anadolu ve İran, İslam dünyasının diğer kısımlarında Endonezya bağımsızlık mücadelelerinin yükselmesine, bazı durumlarda tam ya da kısmi zaferler kazanmasına sahne olacaktır. Moğolistan devrimi, bağımsızlık savaşı ve iç savaşın iç içe geçtiği şartlarda ilerleyecek, Sovyet desteğiyle hem hanedana son verip cumhuriyeti kurarak hem de Çin işgalini sonlandırarak 1921'de zafere ulaşacaktır.

Bu örnekleri sadece genel bir tablo olarak veriyoruz. Fakat bu kadarının dahi, Ekim Devrimi'ni izleyen dalganın, sadece Avrupa devrimlerinden ibaret olmadığını gösterdiğini düşünüyoruz. Bunun yerine, Dünya Devrim Dalgası'nı, Avrupa'nın ilk evrede merkezde, ikinci evrede ise nispeten arka planda olduğu on yıllık bir bütün olarak değerlendirmeyi öneriyoruz. 1919-1923 arasında devrimci dönemden geçen Almanya, Macaristan, İtalya, Bulgaristan ve Finlandiya gibi ülkelerde yaşanan yenilgiler ile devrimin Avrupa kısmı büyük oranda sonlanmıştır. Devrimlerin muhtemelen büyük kitlelere en derin biçimde sirayet ettiği örnekler bu coğrafyada

yaşansa da, Avrupa aşamasının yenilgisinden kısa bir süre sonra, devrimin yeni bir merkez üssü bularak tekrar ayağa kalktığını, bu merkez üssünün de Çin olduğunu unutmamak gerekir.

Dünya Devrim Dalgası'nın coğrafi olarak genişletilmesi gerektiğini düşündüğümüzü yazdık. Dalganın bitiş tarihini de tekrar düşünmeyi öneriyoruz. Çin Devrimi, 1925'te sahneye çıkıp Dünya Devrim Dalgası'nın merkez üssü haline gelecektir. Çin Devrimi içindeki sürekli devrim dinamiğinin, Şanghay ve Vuhan'daki beyaz terör tarafından ezildiği 1927 yılının Dünya Devrim Dalgası'nın sonu olarak ele alınması, bu dönemin daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir. Evet, 1923'te öncelikle Alman ama onun yanı sıra Bulgar devrimlerinin yenilmesiyle, Dünya Devrim Dalgası'nın en güçlü çıkışı yenilmiştir. Fakat bizim ikinci evre olarak andığımız 1925-1927 döneminde yaşanan isyan ve devrimlerin sayısı ve coğrafi yaygınlığı, bir artçı sarsıntıdan fazlasıyla karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. Bu evrede meydana gelen başlıca devrim ve isyanlar olarak, 1925-27 Çin Devrimi, 1921-26 Fas Devrimi, 1925-27 Suriye Devrimi, 1926 İngiliz Genel Grevi, 1926 Endonezya Devrimi ve 1925 Şili sayılabilir. İlk evrenin merkezinde Alman Devrimi, ikinci evrenin merkezinde ise Çin Devrimi yer almaktadır. İlk evrede dünya devrim güçlerinin Almanya'ya gözünü dikmesine benzer biçimde ikinci evre boyunca da Çin Devrimi'nin gelişmeleri takip edilmekte, bu devrime dair tartışmalar dünya çapında devrimci güçlerin saflaşmasında rol oynamaktadır. Böylesi bir zamansal genişletme, Ortadoğu ve İslam dünyası çapındaki (sık sık iç içe geçen) isyan, devrim ve ulusal kurtuluş savaşlarını 1919-1927 arası bütüncül bir dalganın parçaları olarak takip edebilme olanağını sunuyor. Bu sebeplerle, biz bütün bu ikinci evreyi de Dünya Devrim Dalgası'nın parçası sayıyoruz. Devrim dalgasının mutlak yenilgisi anlamına gelen dönüm noktası olarak ise Çin Devrimi'nin 1927'deki yenilgisini alıyoruz.

Dünya Devrimi İslam dünyasında

1917-1927 Dünya Devrim Dalgası'na dair bu genel tartışmanın ardından devrim dalgasının İslam dünyasındaki ayağına geçebiliriz. Göreceğimiz üzere bu dönem başta Ortadoğu olmak üzere İslam dünyası, Dünya Devrim Dalgası'na boylu boyunca katılmış bu coğrafyanın neredeyse her köşesi devrimler ve ulusal kurtuluş mücadeleleriyle sarsılmıştır. Bu açıdan, Dünya Devrim Dalgası'nın bu coğrafyadaki etkisi, söz gelimi Latin Amerika'da, Kuzey Amerika'da ya da kara Afrika'da olduğundan çok daha derin olmuştur. Denebilir ki, Avrupa ve Doğu-Güneydoğu Asya ile birlikte bu dalganın en büyük üç fay hattından biri de Ortadoğu'dan geçmektedir. Elbette Avrupa, en doğusunda muzaffer olan devrimden en batısına kadar tüm kıtayı titreten işçi isyanları ile bu dalganın merkezindedir, fakat Ortadoğu (ve Endonezya ile bu yazıda kaynaklara erişemediğimiz için ele alamadığımız Afganistan'ı dâhil edersek İslam dünyası) Dünya Devrim Dalgası'nın tamamı boyunca, büyük patlamalar ve emperyalizmi bazen dize getiren, bazen ise yıllarca zorlayan savaşlarla adeta "ben de varım" demiştir. Yazı kapsamında tartıştığımız örneklerin, bu uzun on yılda Ortadoğu ve İslam dünyasının yaşadığı bütün isyan ve altüst oluşların hakkını vermediğini belirtmemiz lazım. Yukarıda andığımız Afganistan ba-

ğımsızlık savaşından 1920’de Suriye’nin ilk bağımsızlık mücadelesine, yine aynı yıl Filistin’de gerçekleşen Kudüs ayaklanmasından ve Britanya emperyalizminin bombardımanlar ve kimyasal silahlarla bastırabildiği Irak isyanına kadar örnekler çoğaltılabilir.

Bu duruma rağmen, devrim dalgasının tarihine dair tartışmalarda Ortadoğu ve genel olarak İslam dünyasına pek az yer verilmiş, bu coğrafya devrimin çerçevesine dâhil edilmemiştir. Bunun bazı anlaşılabilir sebepleri olduğu şüphe götürmez. Birincisi, devrim dalgasının 1923’e kadar olan ilk evresinde Avrupa, 1925-1927 arasında ise Çin dünyayı sarsan depremin merkez üssü konumundayken, İslam dünyası tüm bu dalga boyunca hiçbir aşamada devrimin merkez üssü olmamıştır. İkincisi, Mısır ve Endonezya haricindeki devrimler ve mücadeleler, büyük şehirlerdeki sokak eylemlerinden ziyade kırsalda ya da en azından taşra şehirlerinde başlayan savaşlar ve geleneksel başkent dışında kurulan alternatif iktidarlar biçimini almıştır. Bu ikinci özellik, yaşanan sürecin devrimci niteliğine hanel getirmese de, Ekim Devrimi’ni ve Avrupa’daki Almanya, Macaristan ve İtalya başta olmak üzere işçi eylemlerini model olarak bakan gözlemcilerin ve tarihçilerin, ilk bakışta aradaki bağı kavramasını zorlaştırabilir.

Ortadoğu’nun devrim dalgasının dışında bırakılması başka bir açıdan, Batılı Marksistler için kısmen daha anlaşılabilir bir durum sayılabilir. Dünya devriminin tarihini yazmaya girişen Fransız, ABD’li ya da İtalyan bir militanın ya da yazarın, ilk planda kendi coğrafyasını görmesinde yadırganacak bir şey yok. Daha garip olanı, bizim coğrafyamızın devrimcilerinin hemen yanı başımızda, hatta kendi ülkemizde yaşanan mücadeleleri görmekte, görse de bunu devrim ile özdeşleştirmekte yaşadığı tereddüttür. Bu ihmal, genelde kasıtlı olmayan bir eğilimden, bilinçsiz biçimde Batıya devrimci umutlarla bakarken Doğuyu farkında olmadan küçümsemekten kaynaklanmaktadır. Bazı daha az masum örneklerde ise Müslüman kitlelerin özünde gerici olduğu gibi bir yaklaşım açıkça kendini göstermektedir. Bu tavrın Ekim Devrimi sonrası tarih tartışmalarına dair somut bir örneğini görmek için, TKP liderlerinden Kemal Okuyan’ın yakın zamanda çıkan *Devrimin Gölgesinde* başlıklı kitabına bakılabilir.

Kemal Okuyan: “Şarklı romantizmi”

Burada konudan kısa süreliğine uzaklaşmayı göze alarak yazalım, kitap, zaten “1920 ve etrafındaki yıllarda Lenin’i o kadar yanılttılar ki...”⁵ “Dikkatle baktığında, Lenin’in Komintern görevlileri tarafından yanıltıldığı örneklere de rastlanabilir”⁶ gibi, ya da Lenin, Zinovyev ve Trotskiy’in pozisyonlarının sık sık kişisel psikolojik durumlarıyla açıklandığı, hiçbir kanıt gösterme ihtiyacı hissetmeden “Mustafa Suphi tek ülkede sosyalizm tezlerine soğuk bakmamıştı”⁷ (bu destekless önermede dahi yazarın, “desteklemiştir” ya da “savunmuştur” değil, “soğuk bakmamıştır” demeye cesaret edebildiğinin altını çizelim) gibi garabetlerle dolu.

5 Kemal Okuyan, *Devrimin Gölgesinde: Berlin, Varşova, Ankara 1920*, İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2019, s. 202.

6 A.g.y., s. 65.

7 A.g.y., s. 272.

Anlaşılan, Stalin dahi 1924 yılına kadar tek ülkede sosyalizm olamayacağını yazarken, Kemal Okuyan 1921’de şehit düşen Mustafa Suphi’den tek ülkede sosyalizm bekliyor! İnsanlık tarihinin en büyük devrimlerinden birinin liderlerinin siyasi pozisyonlarını kişisel psikolojiyle açıklayarak materyalist metodun ayaklar altına alınması, “kandırılmışlardı” gibi çocuksu tezlere sarılmayı, burjuva yazarlarından geldiğinde şaşırtıcı bulmuyoruz. Fakat devrimci teoriyi ve tarihi tartışmaya girişenlerden daha fazla ciddiye beklemek de hakkımız.

Okuyan’ın kitabını anmamızın sebebi, devrimci teoriyle bağdaşmayacak bu laf cambazlıklarından ziyade, Müslüman kitleler ile devrimi yan yana getirememenin en uç, hatta karikatürize örneklerinden biri olması. Okuyan, Komünist Enternasyonal’in Müslüman Doğuya yönelik büyük hamlesi olan Bakü Doğu Halkları Kurultayı’nın delegelerinde bir “şarklı romantizmi”⁸ görmekte, hatta “aralarındaki büyük ayrımlara karşın, Bakü Kurultayı’nın katılımcılarının önemli bölümünün dünya devriminin yayılması lafzıyla Sovyet düzeni için yıkıcı ve bölücü bir program etrafında toplanmakta”⁹ olduklarını iddia etmektedir. Enver Paşa’yı dışarıda bırakalım, biz Bakü Kurultayı katılımcılarının Sovyet düzeni için yıkıcı çalışmalarından haberdar değiliz. Okuyan’ın da haberdar olduğunu sanmıyoruz, zira kitabın genelinde olduğu gibi, burada da hiçbir kanıt gösterme ihtiyacını hissetmemiş. Bu durumda insan sorabilir, devrimin böylesi büyük bir hamlesinde, kanıt göstermeden Sovyet düzeni için yıkıcılık görebilmek nasıl oluyor? Bakü Kurultayı konusundaki bu küçümseyici tavrı özellikle Marksizm düşmanı aydınlarda görüyoruz. Dahası, Ernest Nolte gibi devrim düşmanlığı tescilli, Nazi rejimini zaman zaman utangaç biçimde savunmasıyla bilinen bir tarihçinin de Bakü Kurultayı’nda emperyalizme gümbür gümbür meydan okuyan Komintern önderlerinin yaptığını, “Asyatik ve barbar kılıklı insanlık doktrini” olarak gördüğünü, Nazilerin ise Bolşevizmi “Batı uygarlığına karşı bir isyan” olarak görmesini açıklayan faktörler arasında bu kurultayı saydığını biliyoruz.¹⁰ Peki nasıl oluyor da kendine komünist diyen biri Nazi apolojisti tarihçi ve Batı liberalleri ile Dünya Devriminin bu büyük hamlesine küçümseyerek, hatta hasmane bakma noktasında buluşabiliyor? Çünkü Okuyan için Müslüman kitleler, tarihüstü ve özsel biçimde devrime ve komünizme yabancısıdır. Yine Okuyan’ın sözleriyle “özellikle de Müslüman halkların yaşadığı geniş bölgelere doğru açıldıkça Bolşevizm kendisine oldukça yabancı bir ideolojik-kültürel iklimle” karşılaşmaktadır. Altını çizelim, burada Okuyan’ın gördüğü, yalnızca bir din olarak İslam ile komünizm arasında uyumsuzluk değil, “Müslüman halkların yaşadığı bölgelerde”, komünizme yabancı hava, yani Hristiyan, Budist ya da farklı itikattan halkların aksine, Müslüman kitleler ile devrim arasında içsel bir uzaklıktır. Okuyan konduramasa da devrim ve Bolşevizm, Sovyet Müslümanlarını bir kenara bıraksak dahi, 1919 gibi erken bir tarihte, İslam dünyasında sahneye çıkacaktır.

8 A.g.y., s. 245.

9 A.g.y., s. 245.

10 Aktaran; Enzo Traverso, *A feu et à sang: de la guerre civile européenne*, Paris: Stock Editions, 2007, Dijital versiyon, Loc 497.

Mısır devrimi: “Gökten sendika yağıyor”

1919, yazının başında da değindiğimiz, büyük Mısır Devrimi’nin yılıdır (Fotoğraf 1).¹¹ Bu dönemin diğer Ortadoğu devrimlerinden farklı olarak, sanki Okuyan’ın modernlik arayışına nispet yaparcasına, Britanya emperyalizmine karşı, ulusal bağımsızlık hedefiyle patlayan bu devrime işçi sınıfı boylu boyunca damgasını vurmuştur. Devrimde tramvay, matbaa, askerî sanayi, elektrik, posta, liman, gümrük ve Süveyş kanalı işçileri, koordine bir genel grev biçimini almasa da büyük grevlere gitmiştir.¹² Birçok sektörde patlayan grevlerden birbiri ardına sendikalar doğmaktadır. Hem grevlerin hem de doğmakta olan bu sendikaların önemli bir bölümüne ise kısa süre sonra Komünist Parti’yi oluşturacak kadrolar liderlik yapmaktadır. Bu öyle bir dereceye ulaşacaktır ki, devrim sırasında Kahire’de Fransızca çıkan bir gazete, bu gelişmeleri “Il pleut des syndicats”, yani “Gökten sendika yağıyor” şeklinde verecektir.¹³

Fotoğraf 1-Mısır Devrimi (Kaynak- Kahire Amerikan Üniversitesi fotoğraf arşivi)

Mısırlı işçiler, dünya devriminin Doğu ve Batı halkalarıyla etkileşim içerisinde ilerlemekte, bu devrimlerden hem öğrenmekte hem de onlardan esinlenmektedir. 1919 devrimi sırasında, fabrika işgalleri sebebiyle yargılanacak bir Mısırlı işçinin sorguda söyleyecekleri bu açıdan semboliktir. Kendine babacan bir edada yaklaşmış, neden fabrikalarını işgal ettiklerini soran paşaya, Mısırlı işçi, “Mussolini iktidara

11 İlgili okura, tarih kitaplarının yanısıra, 1919 Mısır Devrimi’nin etrafında geçen Necib Mahfuz’un *Saray Gezisi* romanını, dahası bu kitabın ilk cildini oluşturduğu Kahire üçlemesini şiddetle öneririz. Bkz. Necib Mahfuz, *Saray Gezisi*, Ankara: HitKitap Yayıncılık, 2016.

12 Joel Beinin ve Zachary Lockman, *Workers on the Nile: Nationalism, Communism, Islam, and the Egyptian Working Class, 1882-1954*, Kahire: The American University in Cairo Press, 1998, s. 98.

13 A.g.y., s. 111.

gelmeden önce Milano ve diğer İtalyan şehirlerindeki işçiler ne yaptıysa, biz de yalnızca onu yaptık” diyecektir.¹⁴ Mısırlı işçiler, İtalyan devriminden öğrenmektedir. Bu dönem, özellikle İskenderiye’de çok sayıda İtalyan işçinin olduğunu, bunların başlangıçta anarşist hareketle, Ekim Devrimi sonrası ise İtalyan Sosyalist Partisi ve sonrasında İtalyan Komünist Partisi ile yakın ilişkide olduğunu biliyoruz.¹⁵ Dolayısıyla, Mısırlı işçilerin hızla İtalyan işçilerin işgallerinden, Torino’nun kıızıl bayraklı fabrikalarından etkilenmesi büyük bir sürpriz sayılmamalı.

Mısır Devrimi ve devrimcileri, sadece Dünya Devrim Dalgası’nın Batı ayağından değil, Doğu ayağından da açıkça etkilenmektedir. Bu, en dikkat çekici biçimde, Mısır’ın yeni şekillenmekte olan komünist hareketinde gözlemlenebilir. Bu devrim sırasında oluşan sendikalar ve bu devrimin çocuğu olarak hayata gözlerini açan Komünist Partisi’nin liderliğinde, büyük 1924 grevleri başlarken bu iyiden iyiye görünür olacaktır. 1922 Mart’ında, yani Millî Mücadele tam doruk noktasındayken, Komünist Enternasyonal temsilcisi Safarov’a yazan, Mısır Komünist Partisi’nin iki genel sekreteri Hasan el-Arabi ve Yozif Rozental, Doğu Halklarının, Sovyetlere saygı duyduğunu, bunun da Sovyetlerin Türkiye ve genel olarak İslam dünyasına dostane yaklaşımından kaynaklandığını belirtmektedir.¹⁶ Aynı Rozental, tam da 9 Eylül zaferinin ardından, 22 Eylül 1922’de yine Safarov’a yolladığı bir mektupta “Mısır halkının, Muzaffer Türkiye’ye verdiği destek sebebiyle Sovyetler’e artan sempatisini ve muhabbetini” anmaktadır.¹⁷ İngiliz istihbaratının aktardığına göre, yine Rozental’in yönettiği bir kongre, devrimin kendisi ile önderliği arasında ayrırma gitmeksizin “Yaşasın Saad [Zağlul]¹⁸, Yaşasın Kemal” sloganlarıyla sonlanmaktadır.¹⁹ Nitekim, partinin 1922 yılı bütçe kalemleri, yukarıda andığımız mektuptan yalnız 3 gün sonra, 9 Eylül zaferinden ise 16 gün sonra, 25 Eylül 1922’de Ankara’ya yüksekçe bir meblağ ödenerek çekilmiş bir telgrafı göstermektedir.²⁰ Çekilen telgrafın içeriğine biz Mısır Komünist Partisi’nin arşivlerinde rastlayamasak da, bunun Millî Mücadele’nin bu en büyük zaferini tebrik için Büyük Millet Meclisi’ne çekil-

14 A.g.y., s. 149.

15 Pietro di Paola, “The Game of the Goose. Italian Anarchism: Transnational, National or Local Perspective?”, Constance Bentman ve Bert Altalena, *Reassessing the Transnational Turn: Scales of Analysis in Anarchist and Syndicalist Studies* içinde, Oakland: PM Press, 2017, s.120; İlham Khuri-Makdisi, *Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860-1914*, Berkeley: University of California Press, 2013, s. 126.

16 Rusya Sosyo-Politik Devlet Arşivi, Moskova (Bundan sonra RGASPI), 495/85/12/127-133, 29 Mart 1922.

17 RGASPI, 495/85/12/25-26, 22 Eylül 1922.

18 Saad Zağlul, Birinci Dünya Savaşı’nı izleyen dönemde Mısır ulusal bağımsızlık hareketinin en önemli lideriydi. Emperyalistlerin dünya savaşı sonrası sınırları tartışmak için topladığı Paris Konferansı’nda Mısır’ı temsil edecek bir heyet oluşturduğu için Britanya emperyalistlerince Malta’da sürgüne yollandı. Bu olay sonrası, başını çektiği Vefd (Arapça “heyet”) partisi Mısır siyasetinde en büyük güç haline geldi. Mısır Devrimini izleyen dönemde Britanya emperyalizmi ile uzlaşmaya çalışan bir çizgi izledi.

19 Britanya Ulusal Arşivleri, Londra (Bundan sonra TNA), Foreign Office (Dışişleri Bakanlığı) belgeleri (Bundan sonra FO) 141/779/1 (*Bolshevism in Egypt* klasörü), 314 No’lu Belge.

20 RGASPI, 495/85/12/167.

miş bir telgraf olduğunu tahmin etmek güç değil.

Mısır Devrimi ve o devrimin bağrından doğmuş gencecik komünist hareket bir yandan, göstermeye çalıştığımız gibi, diğer devrimlerden etkilenmektedir. Öte yandan, Mısır Devrimi de çevresini etkileyecektir. Mısır Devrimi'nin etkisini en yakından hissedenler anlaşılan Tunus ve Suriye-Lübnan coğrafyası olmuştur. Bunun özellikle Suriye-Lübnan ayağı şaşırtıcı değildir. Bir tarihçinin altını çizdiği üzere, İskenderiye ve Kahire'nin devrimcileri, daha 19. yüzyıldan itibaren Beyrut ile yakın bir ilişkiye sahiptir, devrimci yayınlar bu iki coğrafya arasında gidip gelmektedir.²¹ İki ülkenin komünist hareketleri de yoğun bir etkileşim içinde gelişecektir. Suriyeli bir göçmen işçi olarak Mısır'a gelen Fuad el-Şimâlî, yukarıda andığımız Yozif Rozental'in öğrencisi olarak, Mısır Devrimi sırasında komünist olacak ve 1922'de Mısır Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi'ne girecektir.²² Aynı Şimali, kısa süre sonra Mısır Komünist Partisi'nden parti ilkelerine karşı hareketleri sebebiyle partiden ihraç edilecek,²³ fakat daha sonra döneceği Lübnan'da, on yıl boyunca hem komünist hareketin hem de bütün işçileri hareketinin en önemli lideri olarak sivrilecektir.²⁴ Diğer taraftan, bir Suriye Hristiyanı olan Antun Marun da devrim kuşağı Mısır Komünist Partisi'nin önemli liderlerinden biri olarak sivrilecek, 1924 grevlerinde üstlendiği rolden sonra, hapisyanede açlık grevinde, partinin ilk şehidi olarak tarihe geçecektir. Tunus tarafında ise, 1920'lerin başında başlayan grev dalgasıyla tedirginliğe kapılan Fransız emperyalistleri, tehdidin kaynağında "Bolşevizm'e bulanmış milliyetçi rüzgârların estiği Mısır"ı görmektedir.²⁵ Aynı tarihlerde, bizzat Mısır Komünist Partisi temsilcileri de bir raporda, Sudan'la henüz bağlarının olmadığını ama Tunus ve Suriye ile temasta olduklarını belirtmektedir.²⁶

Mısır devrimi, 1926 Endonezya devrimine benzer biçimde çok şehirli bir devrimdir. Devrimin motor gücü, Kahire ve İskenderiye'deki sokak eylemleri ve sayıca küçük olmakla beraber (bizim 1908 Hürriyet Devrimimize benzer biçimde) grevlerle devrim içinde büyük bir güç haline gelen şehirli işçi sınıfıdır. Bu açıdan, 1917-1927 dalgası diğer Ortadoğu devrimlerinden ayrılır. Diğer devrimlerin önderlikleri merkezlerini periferideki şehirlerde ya da kırsalda kurup, bu merkezi hem bir alternatif iktidar odağı yapmış hem de işgalcilere ve işbirlikçi hükümetlere karşı savaşın karargâhı olarak kullanmıştır. Bölümün devamında değineceğimiz üzere, Millî Mücadele, hükümetini İstanbul'a alternatif olarak Ankara'da kurmuş, İran'da Cengeli hareketi ve Komünist Parti Tahran'daki "İngiliz hükümetine" karşı kuzeydeki Reşt'i (geçici) başkent yapmıştır. Suriye ve Fas'ta ise, sırasıyla Sultan el-

21 Ilham Khuri-Makdisi, *Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860-1914*, Berkeley: University of California Press, 2013, s. 46-48.

22 RGASPI, 495/85/11/1-3, *Procès Verbal of General Meeting Council held on 30th July 1922*, 30 Temmuz 1922.

23 RGASPI, 495/85/11/14-16, *Postanavlenniye Sotsiyalističeskiy Partiyi Egipta ot Avgusta 1922 goda*, 8 Eylül 1922.

24 Bein ve Lockman, *Workers on the Nile*, s. 146.

25 Fransız Askerî Arşivleri, Paris (Bundan sonra SHD), GR 7 N 4087, *Bulletins de Renseignements-Questions Musulmanes 1922*, 21 Nisan 1922.

26 RGASPI, 495/85/12/127-133, 29 Mart 1922.

Atraş'ın ve Abdülkerim'in güçleri, dağlık bölgeleri merkez almışlardır. Bunlardan Suriye'de el-Atraş fiilî olarak, Fas'ta Abdülkerim ise resmî olarak kontrol ettikleri bölgenin hükümeti haline de gelmiştir.

Bir başka açıdan ise Mısır Devrimi tipiktir. Altını çizelim, devrim dalgası başlarken, istisnasız bütün İslam dünyası ya işgal altında ya da doğrudan işgal tehdidi altındadır. Dahası, bütün İslam dünyasını ve devrimlerin patladığı coğrafyaları kontrol eden ülkeler Hristiyan nüfuslu ülkelerdir (Fas'ta İspanya ve Fransa, Mısır'da Britanya, Suriye'de Fransa, İran'da [Ekim Devrimi'ne kadar] Rusya ve Britanya, Türkiye'de Britanya, Fransa, İtalya ve Yunanistan, Endonezya'da Hollanda). Bu şartlar altında, şaşırtıcı olmayan biçimde İslami bir dil ve cihat çağrıları bağımsızlık mücadelelerine sık sık eşlik etmiştir. Fakat altı çizilmesi gereken, bu İslami dilin devrimi ve hatta bazı durumlarda Bolşevizm'i dahi dışlamadığıdır. Mısır'da, devrimin fiili olarak başında bulunan laik Vefd partisi, kitlelerle temas etmek için camileri yoğun biçimde kullanmış,²⁷ devrimin ateşi içerisinde Müslüman ve gayri-Müslim unsurların birliği, camilerde dahi sağlanabilmiştir. Sünni dünyanın en önemli dini eğitim kurumu olan El Ezher'de yapılan toplantılarda, Müslüman ve Kıpti²⁸ hatipler söz almaktadır.²⁹ Dahası, özellikle İskenderiye ve Süveyş kanalındaki işçi eylemleri farklı dini ve millî unsurları birleştirmektedir. Süveyş kanalındaki grevin başındaki komitede üç Yunan, iki İtalyan, bir Mısırlı, bir Fransız işçi yer almaktadır.³⁰

Dahası, Müslüman kitleler nezdinde İslam'ın, Bolşevizm'in etkisini otomatik olarak azaltacak bir silah olmadığı da, hem Britanya emperyalistlerini hem de Kemal Okuyan gibileri şaşırtacak biçimde fark edilecektir. 1919 devriminin içinde taşıdığı Bolşevizm mikrobuna karşı harekete geçmek isteyen Britanya emperyalistleri, Mısır Baş Müftüsü ve El Ezher Rektörü Muhammet Bahit el-Muti'ye Bolşevizm karşıtı bir fetva yayınlatarak İslam'ın "Bolşevizm'e yabancı iklimini" kullanmak istemiştir (Fotoğraf 2).³¹ Fetvanın yayınlanıp tüm Mısır'da dolaşıma sokulmasının ardından, Britanya istihbaratı, evdeki hesabın çarşıya uymadığını can sıkıntısıyla not edecektir. Kahvelerde yapılan gözlem ve Mısırlılardan alınan haberler, fetvanın tam tersi etki yaptığını, "İngilizler'e karşıysa vardır bir hikmeti" düşüncesiyle, pek az tanınan Bolşevizm'e ilgiyi arttırdığını gösterecektir.³² Bu anekdot, Britanya'nın, İslam üzerinden Bolşevizm'e saldırmasının nasıl ters teptiğini gösterdiği için oldukça dikkat çekici. Bilindiği üzere, Britanya emperyalizmi aynı fetva taktiğini Anadolu'daki Millî Mücadele'ye karşı da deneyecek, bundan da beklediği sonucu alamayacaktır.

27 Beinin ve Lockman, *Workers on the Nile*, s. 101.

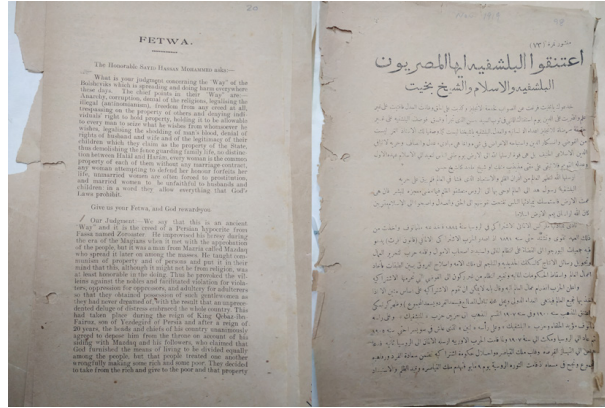
28 Kendi kiliselerine sahip olan Kıptiler, Mısır'ın en büyük etnik-dinsel azınlığını oluşturmaktadır.

29 A.g.y., s. 102.

30 A.g.y., s. 108-109.

31 TNA, FO 141/779/1 (*Bolshevism in Egypt* klasörü), 20-26, Fatwa.

32 TNA, FO 141/779/1 (*Bolshevism in Egypt* klasörü), 50-57.

Fotoğraf 2- Fetvanın Arapça ve İngilizce nüshalarının ilk sayfası (Kaynak- Britanya Ulusal Arşivleri)

Mısır Devrimi bir anlamda devrim dalgasının İslam dünyasına adım attığı andır. Fakat devrimin asıl atılımı, 1920 ilkbaharında, 23 Nisan ile 18 Mayıs arasında, bir aydan kısa bir zaman diliminde gerçekleşecektir. Tahmin edileceği üzere, 23 Nisan ile Türkiye'nin ilk kurucu meclisinin açılışını kastediyoruz. 23 Nisan bu toprakların en büyük devrimci atılımlarından birini, ikili iktidarın başlangıcını simgeler. Fakat biz bunun da ötesinde, 23 Nisan'ı kendisini birkaç gün ya da birkaç hafta ile izleyen devrimci sıçramalarla birlikte ele almanın ilginç sonuçlar verebileceğini düşünüyoruz.

Türkiye ve İran: Sürekli devrim dinamikleri

Türkiye'de, İstanbul'daki İngiliz hükümetine karşı Ankara hükümetinin kuruluşu, ikili iktidarın oluşmasından yalnızca birkaç gün sonra, Azerbaycan'da "Aprel inkılabı" ya da Nisan Devrimi vuku bulacaktır. Bakü işçileri, aslında 1918'de ayağa kalkmış, kendi Şûra hükümetini kurmuştur. Fakat içeriden kurulan bu iktidar, dışarıdan gelen Osmanlı ve Britanya askerî baskısı karşısında dayanamamış, Bakü Komünü doksan yedi gün sonunda devrilmiş ve devrimin başındaki liderlik topluca katledilmiştir.³³ Bu sefer, Kızıl Ordu'nun da desteğiyle ve Süleyman Nuri gibi Türkiyeli komünistlerin de katılacağı bir operasyonla 28 Nisan'da Azerbaycan'da Sovyet iktidarı kurulacaktır.³⁴ Azerbaycan'da kurulan Sovyet iktidarının ilk işlerinden biri Hazar denizinin hemen öteki ucunda, Gilan'da zor bir dönemden geçen ulusal bağımsızlık hareketi ile kader birliğini perçinlemek olacaktır. Bir Fransız istihbarat raporuna göre, 1920 Mayıs ayında, Lenin, Çiçerin, Radek ve Kalinin'in yanı sıra Türkiye, İran, Afganistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan komünistlerin bulunduğu bir toplantıda İran'da ulusal bağımsızlık savaşını yürüten Cengeliler ve Cengelilerin lideri Mirza Küçük Han'a (Fotoğraf 3) destek kararı çıkmıştır. Nite-

33 Ronald Grigor Suny, *Baku Commune, 1917-1918: Class and Nationality in the Russian Revolution*, New Jersey: Princeton University Press, 1972, s. 293–343.

34 Bkz; Süleyman Nuri, *Çanakkale Siperlerinden TKP Yönetimine; Uyanan Esirler*, İstanbul: TÜSTAV, 2002.

kim, 18 Mayıs 1920’de, on sekiz Sovyet Azerbaycanı bandıralı savaş gemisi, yanlarında Kızıl Ordu askerleri ve İranlı savaşçılarla beraber Gilan bölgesindeki Enzeli limanına çıkacak, aynı gün Mirza Küçük Han da Britanya emperyalistlerine Gilan’ı boşaltmaları için bir ültimatom yollayacaktır.³⁵

Fotoğraf 3- Mirza Küçük Han ve Doktor Heşmat (Kaynak- Wikipedia)

İran devriminin ilerleyişine geçmeden önce, burada 1918 Bakü Komünü ve sonrasına bir kez daha dönüp, Azerbaycan’daki işçi devrimi ve İran’ın ulusal bağımsızlık mücadelesi arasındaki kader ortaklığını vurgulamakta fayda görüyoruz. 1918’de, Bakü’ye doğru yürüyen emperyalist Britanya güçlerinin karşısına, Cengeliler dikilmiş ve Sovyetlerden izin getirmedikleri takdirde Bakü’ye geçmelerine izin vermeyeceklerini bildirmiştir.³⁶ Mirza Küçük Han da Britanya güçleriyle savaşında silah yardımı için, Sovyet Azerbaycanı’nın gelecekteki lideri olacak Neriman Nerimanov ve Bakü Komünü’nün lideri Stepan Şaumyan ile görüşmüş, fakat Bakü Komünü’nün askerî kuşatma altında olduğu şartlarda bu girişim bir sonuç vermemiştir.³⁷ Sonunda, Bakü Komünü’nün yenilgisi ile Cengelilere karşı Britanya taarruzu da el ele gidecektir. Bu dönem Britanya saldırısı altında, Mirza Küçük Han tekrar gerilla yöntemlerine dönmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık bin gerilladan oluşan Mirza Küçük Han’ın güçleri bu dönem hızla gerilemiş, sağ kolu Doktor Heşmat’ın Britanya güçlerine teslim olmayı seçmesi (ve sonra idam edilmesi) sonrası, on kadar savaşçıyla tek başına kalmıştır. Bu noktada, Britanya güçleri Mirza

35 Cosroe Chaqueri, *The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920-1921: Birth of the Trauma*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1995, s. 177–79.

36 Suny, *Baku Commune*, s. 276.

37 Pezhmann Dailami, “The Bolsheviks and the Jangali Revolutionary Movement, 1915-1920”, *Cahiers Du Monde Russe et Soviétique* 31, no: 1 (1990): s. 43–59.

Küçük Han için rahatlıkla “kaderi artık belli oldu” diyebilmektedir.³⁸

Bu büyük yenilgi döneminin bir sene sonrasında, Mirza Küçük Han’ı Reşt’teki hükümetin başında görebilmemizi açıklayan birkaç faktör var. Bunlardan birincisi, siyasi kariyeri birçok tutarsızlıkla dolu Mirza Küçük Han’ın en önemli tarihsel erdemiyle alakalı. Birinci Dünya Savaşı öncesi ulusal kurtuluş mücadelesine girişmesinden, 1919’daki bu zor günlere kadar, en zor anlarda dahi, çeşitli seferler etrafındaki kurmaylarının dahi teslim olduğu şartlarda, Mirza Küçük Han kendi güçlerini dağıtmayı, yani bir anlamda İran ulusal mücadelesinin öncü partisini tasfiye etmeyi reddetmiştir. Askerî olarak önemi göz ardı edilebilecek bir seviyedeysen dahi, bu devamlılık, anlaşılan Gilan halkı arasında bir Mirza Küçük Han efsanesi doğurmuş, yani bir anlamda Mirza Küçük Han’a İran’ın Mustafa Kemal’i dışında, İran’ın İnce Memed’i niteliğini sağlamıştır.

Fakat bu kişisel irade, bütün saygıdeğerliğine rağmen, başarı için kesin bir formül sağlamaktan uzaktır. Hemen kuzeyde, Kafkasya’da ve Rusya’da Kızıl Ordu’nun ve işçi devriminin kazandığı zaferler ve sonunda İran mücadelesine uzatılan el, Mirza Küçük Han’ın o zamana kadar açık tuttuğu yelkenlerini tekrar rüzgârla şişirebilmesini sağlamış, 1920 Mayıs’ında Enzeli’ye muzaffer bir fatih olarak girebilmiştir. Cengeliler, İran Komünist Partisi (İKP) ya da o aylardaki adıyla “Adalat” Partisi ve Sovyet Rusya arasındaki ittifakla, 18 Mayıs 1920’de Britanya emperyalistleri Kuzey İran’dan kovulmuş ve kısa bir müzakere döneminden sonra Mirza Küçük Han’ın liderliğinde ve İKP’li bakanların katılımıyla Gilan’da “İran Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” ilan edilmiştir. Bu zafer sonrası Mirza Küçük Han, İran Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin gelecekteki lideri İhsanullah Han (Fotoğraf 4) ile birlikte, üç renkli İran bayraklarıyla süslenmiş Enzeli’ye muzaffer bir komutan olarak girmiştir. Bu gövde gösterisine halk “Yaşasın Hür İran, Yaşasın Sovyet Rusya, Kahrolsun Britanya ve Vüsuk [İran’ın Damat Ferit’i-BS] hükümeti” sloganları, Sovyet bandosu ise çaldığı Enternasyonal marşı ile eşlik etmiştir.³⁹ Hem Sovyet temsilcisi Raskolnikov ve İhsanullah Han gibi devrimin dostları hem de Yağikyan gibi hasımları, Enzeli’de halkın ulusal kurtuluş ordusunu nasıl coşkuyla karşıladığına şahitlik etmektedir.⁴⁰ Mirza Küçük Han hakkında biyografik bir roman yazan Ahmad Ah-rar, İranlı gerillaların şehre muzaffer girişini anlatırken “Küba Devrimi’nden yarım asır önce, İran’ın Kuzeyindeki yeşillik alanlarda benzer özelliklere sahip bir devrim gerçekleşiyor, Mirza Küçük adındaki bir başka devrimci sakallı savaşçıları iktidara taşıyordu”⁴¹ ifadelerini kullanacaktır. Bakü Kurultayı’ndan doğan, Doğu devriminin genelkurmayı olarak planlanan “Şark Halkları Tebligat ve Faaliyet Şûrası” da bu başarıyı şu sözlerle selamlayacaktır; “Mirza Küçük Han’ın İranlı devrimcilerin başında Enzeli’ye varması, Batum’dan Britanya güçlerinin çıkması ve Türk güçlerinin Mustafa Kemal Paşa liderliğinde kazandığı başarı, bunların hepsi elde edilen

38 Chaqueri, *The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920-1921*, s. 103-105.

39 A.g.y., s. 190.

40 A.g.y., s. 185.

41 Aktaran; Janet Afary, “The Contentious Historiography of the Gilan Republic in Iran: A Critical Exploration,” *Iranian Studies* 28, no: 1-2 (Ocak 1995): s. 3-24.

birlikteliğin sevindirici sonuçlarıdır.”⁴²

Fotoğraf 4- İhsanullah Han (Kaynak- Wikipedia)

Bu zaferleri mümkün kılan birlikteliğin ya da ittifakın gerçekleşebilmesinin nasıl bir siyasi başarı olduğu vurgulanmalıdır. Cengeliler gibi bir hareketin, Sovyet Rusya ile böyle bir ittifaka girebilmesi çok önemlidir. Çarlık Rusyası 1907’de Britanya ile gizli bir antlaşma imzalamış, bu antlaşmaya göre Güney İran Britanya’nın, Kuzey İran ise Rusya’nın “nüfuz bölgesi” haline gelmiştir. Cengelî hareketi de ilk kurulduğu dönemde asıl amaç olarak, Kuzey İran’daki Rus işgalini bitirmeyi önüne koymuştur. Bu bağlamda, Rus karşıtı mücadeleden doğmuş olan Cengelîlerin Sovyet Rusya ile ittifaka girebilmesi eşyanın tabiatına uygun gözükmemektedir. Şaşırtıcı gözükken bu ittifakı açıklayan faktörlerden biri, elbette Cengelîlerin son dönemde Britanya karşısında yaşadığı yenilgilerle çok güç kaybetmiş olması, yani güçlü bir müttefike çok ihtiyaç duyduğu bir dönemden geçmesidir. Fakat Gilan Cumhuriyeti’ni yaratan ittifakı mümkün kılan, Cengelîleri böylesi bir ittifakın kurulabileceğine ikna eden en önemli unsur, Bolşevik Parti’nin Doğu halklarına güven vermek için yaptığı radikal hamlelerdir. Sovyet Devrimi, daha ilk günlerinde Doğu’nun Müslüman halklarına yönelik bir çağrı yayınlamış, hem İstanbul’un Müslümanların elinde kalması gerektiğini hem de İran’ın paylaşılması için yapılan antlaşmaların “geçersiz ve hükümsüz” olduğunu açıklamış, sonrasındaki yıllarda da Müslüman halkların güvenini kazanmak için, Bakü Kurultayı’nda doruk noktasına ulaşacak yoğun bir çaba içerisinde olmuştur. Bunun İran üzerindeki etkisine dair gözlemlerde bulunan Sovyet Dışişleri Komiserliği Doğu Bölümü yöneticisi Voznesenskiy, Trotskiy 1907 Rusya-Britanya antlaşmasını hükümsüz ilan ettiğini açıklayınca Mirza Küçük Han’ın yüzünü Sovyetlere dönüp büyük bir enerjiyle İn-

⁴² Aktaran; Chaqueri, *The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920-1921*, s. 180.

gilizlerle savaşmaya başladığı gözleminde bulunmuştur.⁴³

Kurulan ittifak büyük bir siyasi başarıdır, fakat her adımda iki müttefik arasındaki çelişkiler kendini göstermektedir. Mirza Küçük Han hem Sovyetlerin askerî desteğine hem de İranlı komünistlerin militan gücüne ihtiyaç duysa da, ulusal bağımsızlık hareketinin liderliğini komünistlere kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunun da başından itibaren farkındadır. Mirza Küçük kanadı, İKP ile kamu-laştırmalar ve toprak reformu, komünist partinin propaganda hürriyeti gibi birçok konuda sık sık karşıya gelmekte, zaman zaman polisiye önlemlere başvurmaktan da geri durmamaktadır.

Bu noktadan sonra, Osmanlı'nın bağrında doğmakta olan Ankara Hükümeti ile İran'ın kıvılcık bayraklı Ankara hükümeti diyebileceğimiz Reşat Hükümeti'nin hikâyeleri, bazı şaşırtıcı paralellikler göstermiş ama en büyük kırılma noktalarında kazananlar farklı olmuştur. Bu farklılıkların ilki, devrimle komünistlerin ilişkisine dair. İki devrimde de komünistler başlangıçta devrime, devrimin başına geçerek değil, o anda başında bulunan güçlere destek vererek katılmıştır. Her iki devrimde karargâhını komünist hareketin hâlihazırda var olmadığı periferideki noktalara kurmuş, bu da komünist hareketi bazı tercihlerde bulunmaya itmiştir. İstanbul'da bulunan Türk komünistlerinin bir kısmı Ankara'ya "hicret" etmeye karar vermiş, Şefik Hüsnü grubu ise İstanbul'da yoğunlaşan işçilerden kopmak istememelerini gerekçe göstererek bu şehirde kalmıştır. İranlı komünistlerin bu açıdan lojistik bir avantaja sahip olduğunu söylemek gerekir. İran devriminin o andaki merkezi olan Gilan bölgesi ve bu bölgenin başkenti Reşat şehri, Kafkaslar'a çok yakın, Bakü'ye ve kendilerini Orta Asya'ya bağlayacak limanlara birkaç saatlik bir gemi seyahati uzaklıktadır. Bunun nasıl büyük bir avantaj olduğunun altını çizelim. İran işçi sınıfı, tarihsel olarak Bakü petrol havzalarında ve Orta Asya'da gelişmiş, sınıfın belki de en önemli taburları Bakü'de örgütlenmiştir. Dahası devrim başlarken de İran komünist hareketi (aynı Mustafa Suphi'nin TKF'si gibi) Kafkasya'da karargâh kurmuştur. Ankara'daki Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kongresine katılmak için 1922'de bir Sovyet denizaltısıyla yola çıkan Magdeleine Marx'ın anılarında da gördüğümüz üzere,⁴⁴ Kafkasya'dan Ankara'ya yolculuk uzun ve tehlikelerle doluyken, aynı yolculuk Gilan'a bir günden kısa bir sürede ve bölgede hiçbir düşman donanması bulunmadığı için, herhangi bir fiziksel tehlike olmaksızın yapılabilmektedir. Bu sayede, İKP hem kadrolarını hem de Sovyet coğrafyasının Farsça konuşan kısımlarında [günümüz Tacikistan'ı], Mustafa Suphi'nin de yardımıyla örgütlenen İran Kızıl Ordusu güçlerini sorunsuzca devrimin merkezine taşıyıp, devrim içindeki güç dengesini kendi lehine değiştirebilmektedir. Bakü'de, 1920 Eylül'ünde yazılan bir rapor, başta Aşkabat ve Bakü olmak üzere, çevredeki Sovyet şehirlerinden İran İşçi-Köylü Kızıl Ordusu'na sekiz yüz otuz iki gönüllü kaydedilerek cepheye

43 A.g.y., s. 115-116.

44 Magdeleine Marx, *La Perfide, par Les Routes d'Asie Mineure*, Paris: Flammarion, 1925. Bu kitabın Türkçe çevirisi, yukarıda andığımız ve Sosyal Tarih Yayınları'ndan çıkan *İstanbul 1921-Ankara 1922* kitabında bulunabilir: Magdeleine Marx, *1921 İstanbul-1922 Ankara*, çev. Ahmet Şensılay, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2011.

gönderildiğini göstermektedir.⁴⁵ Benzer bir imkâna sahip olmayan TKF'nin, savaş esirleri arasında örgütlemeye giriştiği Türk Kızıl Ordu birlikleri ise böyle bir imkân olmadığı için partinin imkânlarıyla cephe hattına geçirilememiş, Milli Mücadele önderliğinin ayrı taburlar olarak Kızıl Ordu birliklerini cepheye kabul etmeyi reddetmesiyle bu girişim boşa düşmüştür.

İki devrimin kaderini belirleyen gelişmelere bakmak, bize bir anlamda, sadece devrim cephesinin değil, düşmanlarının da mücadele sırasındaki başarısızlık ve yenilgilerden nasıl dersler çıkardığına dair güzel örnekler sunabilir. Millî Mücadele'nin İç Savaş'ta zafer kazanabilmesini kolaylaştıran faktörlerin arasında, Britanya emperyalizminin yaptığı büyük bir hata yer almaktadır. İstanbul'un ikinci ve resmî işgali ile birlikte Britanya emperyalizmi Osmanlı meclisini feshetmiş, birçok mebusu tutuklamış ve aslında zaten İstanbul'da işlevsiz duran bu kurumu ortadan kaldırarak Millî Mücadele'ye büyük bir siyasi manevra yapabilmesi için alan açmıştır. Bu fırsatı değerlendiren Millî Mücadele önderliği, dağıtılmış meclisi işgalden uzak topraklarda toplayacağını söyleyerek, kendi iktidarına başka şartlarda çok zor elde edilecek bir meşruiyet sağlamıştır.

Britanya emperyalizminin bu başarısızlıktan dersler çıkardığı, İran örneğinde açıkça görülmektedir. Yukarıda yazdığımız üzere, on yılı aşkın bir süredir elde silah hem Rus sömürgeciliğiyle hem Britanya emperyalizmiyle savaşan Mirza Küçük Han, Enternasyonal marşı ve İran bayrakları ile Enzeli'ye girdiğinde İran için tam manasıyla bir milli bağımsızlık kahramanıdır. İstanbul'daki meclisi kapatarak, Osmanlı'nın "İngilizci Hükümet" in elini zayıflatan Britanya, birkaç ay sonrasında, İran'da daha akıllıca davranacak, işbirlikçi hükümetin iç savaş içerisinde elini güçlendirmeye gidecektir. 18 Mayıs çıkartmasından yalnızca bir buçuk ay sonra, Britanya hükümeti "ruhu ve bedeniyle bizim adamımız" dediği Vüsuk'u devirip, yerine bir yurtsever olarak itibar sahibi olan ve babasından kalan "Muşirud-Dovle" ünvanıyla anılan Hasan Pirniya'yı göreve getirecektir.⁴⁶ Muşirud-Dovle de görevde fazla kalamayacaktır, fakat zamanlamanın her şey demek olduğu siyasette, İran Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti güçlerinin başlarında ulusal bağımsızlık kahramanı Mirza Küçük Han ile Tahran'a milli ordu olarak yürüyebileceği anda, Britanya emperyalizminin bu hamlesi, ulusal kurtuluş bayrağını devrim cephesinden alacak, hiç değilse bu cephenin gücünü zayıflatacaktır. Britanya emperyalizmi henüz kendini toparlayamamış ve bu siyasi hamleleri yapamamışken, Reşt hükümetinin, Tahran'a güçlü bir askerî kampanya ile yürüyememiş olması, Paris Komünü'nün Versay hükümetinin üzerine yürümemesi gibi, tarihsel bir hata olarak kabul edilmelidir. Nitekim, bizzat Trotskiy, Britanya emperyalizminin hükümet değişikliği hamlesinden sadece birkaç gün önce, 20 Haziran 1920'de, İran Kızıl Ordusu'na yolladığı bir telgrafta şöyle yazmaktadır: "İran Devrimi'nin gidişatı hakkında bilgi verin. İlerlemesi durmuş görünüyor-tehlikeli bir belirti. Yalnızca kesintisiz taarruz hızlı zaferi garantileyebilir".⁴⁷

45 *Persidskiy front mirovoy revolyutsii: Dokumenty o sovetskom vtorjenii v Gilyan (1920-1921)*, Moskova: Kvadriga, 2017, s. 237.

46 Chaqueri, *The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920-1921*, s. 206.

47 *Persidskiy front mirovoy revolyutsii*, s. 70.

Bu kısa aralıkta öldürücü darbeyi indirmeyerek Tahran hükümetine toparlanma imkânını veren İran Devrimi, Tahran'daki hükümet değişikliğinin ardından ulusal bağımsızlık ordusu olarak yürüme avantajını büyük oranda kaybetmiştir. Gilan güçleri kaybettikleri bu siyasi silahın yerine, toprak reformunu silah edinip köylülere toprak dağıtarak Tahran'a yürüme ile Mirza Küçük Han'ın uzun yıllara dayanan bir ittifak içinde olduğu ağalara taviz verme ikileminde kalacaktır. İKP'nin sol kanadı ve İhsanullah Han'ın baskılarına rağmen, Mirza Küçük Han ve İKP'nin sağ kanadı baskın çıkacak ve güvenilmez siyasi müttefikleri kaybetmemek için, devrim en büyük siyasi silahlarından birini teslim edecektir.^{48,49}

Her iki devrimde de bir sürekli devrim dinamiğinin ortaya çıktığının altı çizilmelidir. İran devriminde, devrimin ya daha da derinleşerek yoluna devam edebileceği ya da durup, tereddüt göstererek yenileceği, yukarıda anılan toprak reformu tartışmalarında ve karşı devrimin silahlandırması meselesinde görülmüştür. İran Sovyet Cumhuriyeti'nin ilanı sonrası bir gösteri yapan İran ordusunun Kozak birlikleri "Yaşasın Ahmed Şah" sloganları atmış, bu durum, devrim güçlerinin hızla bu silahlı gücü ortadan kaldırması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. İlk müzakere denemeleri sonuç vermeyince Kozak karargâhı basılmış, 130 Kozağın öldüğü bir çatışmanın ardından bütün Kozak güçleri silahsızlandırılmıştır. Bu noktada bir kez daha devrim içerisindeki iki kanat arasında karşıtlık baş göstermiş, sol kanat silahsızlandırılan karşı devrimin cezalandırılmasını isterken, sağ kanat aftan yana tavır almıştır. Bu dönemde de, aynı toprak reformu meselesinde olduğu gibi, sağ kanat baskın çıkmış, Kozakların affedilmesi yoluna gidilmiştir.⁵⁰ Rus İç Savaşı'nın başlarında, silahsızlandırdıkları karşı devrimci güçleri, yalnızca söz vermeleri karşılığında serbest bırakan Kızıl Ordu'nun tecrübe ettiğini, bu talihsiz karar sonrası İran Devrimi de yaşayacaktır. Kızıl Petrograd'ı düşürmeye çalışırken tutsak edilip, sonra söz karşılığı affedilen Beyaz General Krasnof'un güney cephesine çekilip, burada Beyaz orduların başına geçmesi gibi,⁵¹ devrimin affettiği İran Kozakları da 1921'de, devrimin yenilgisinin ardından son Cengelî savaşçıların imha edilmesi operasyonlarına katılacaktır.⁵²

48 Komintern tarihinin farklı dönemlerinde ve farklı dönüm noktalarında, burjuvazinin bir kanadı ya da başka güvenilmez siyasi müttefikleri yatıştırmak için, çeşitli komünist partilerin siyaseten silahsız bırakıldığı örneklerle rastlıyoruz. İran Devrimi sırasında, yani Komintern'in ilk yıllarında bunun bir istisna teşkil ettiğini, Komintern içerisindeki siyasi tartışmalarının merkezinde yer almayan bir örnekte, İran partisi içerisinde sağ kanadın baskın çıkmasıyla gerçekleşebildiğinin altını çizelim. Stalinizmin Komintern'i ele geçirmesi sonrası, aldığı kararlarla ulusal seksiyonları silahsız bırakan bizzat Komünist Enternasyonal merkezi olacaktır. 1925-1927 Çin Devrimi'nde Guomindang'ı yabancılaştırmamak için Çin Komünist Partisi kelimenin en temel, askerî anlamında silahsızlandırılacaktır. İspanya Devrimi sırasında ise hem Fransız ve Britanya emperyalizmini yabancılaştırmamak için Fas'ın bağımsızlığını tanıyıp, Franco birlikleri içinde önemli yer tutan Faslı askerleri kazanma fırsatı tepilmiştir.

49 Chaqueri, *The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920-1921*, s. 222-26.

50 A.g.y., s. 202.

51 Jean-Jacques Marie, *Histoire de la Guerre Civile Russe: 1917-1922*, Paris: Editions Tallandier, 2015, s. 29-30.

52 Chaqueri, *The Soviet Socialist Republic of Iran, 1920-1921*, s. 203.

Kozak güçlerinin silahsızlandırılması tartışmasının sonucundan bağımsız olarak, bu gerginlik ve karşı devrimin silahlı güçleriyle karşı karşıya geliş ile birlikte Gilan'da siyasi hava sola doğru dönecektir.⁵³ Bizzat Cengeli komutanlarından, başta İhsanullah Han olmak üzere bazılarını kazanan, yani İran'ın İsmet Paşa'sını da kendi saflarına katan komünistler, devrim içindeki güç dengesinde ağır basmaya başlamış, dahası Bakü'deki İKP üyesi işçilerin Gilan'a geçmeye başlamasıyla sayıca da gitgide büyümüştür. Bu duruma karşı harekete geçme ihtiyacı hisseden Mirza Küçük Han, iki bin kadar İKP üyesini silahsızlandırmayı deneyince gerili mi doruk noktasına ulaştıracaktır.⁵⁴ Bu noktada Gürcü komünisti Budu Mdivani ve İran Ermenisi komünist Avetis Sultanzade'nin koordinasyonuna katılacağı bir operasyonla, 31 Temmuz akşamı Mirza Küçük Han hükümeti tevkif edilmiş, başında İhsanullah Han'ın bulunduğu, komünist bakanlardan oluşan bir hükümet devrimin dümenine geçmiştir. Bu hamleden önce Reşt'i terk etmiş olan Mirza Küçük Han, İKP saflarına geçen "mücahitlerine" geri dönmeleri için bir çağrı yayınlasa da başarılı olamayacaktır.⁵⁵ Mücahitleri dahi, gerilla kahramanı Mirza Küçük Han'ı terk etmekte, kızıl bayrağın altına geçmektedir. Devrim ilerlerken birkaç ay öncesinin muzaffer komutanının altı boşalmakta, kendisi siyasi olarak yalnızlaşmaktadır. Mirza Küçük Han'ın simgesi haline geldiği devrim, onu da yıkarak yoluna devam etmektedir. Sürekli devrim hareket halindedir.

Birkaç ay içerisinde, Şark Halkları Tebligat ve Faaliyet Şûrası'nın müdahalesi sonrası İKP içerisinde sağ kanat baskın çıkacak, hem partinin sol kanadı yönetici pozisyonlardan uzaklaştırılacak hem de Mirza Küçük Han'a tekrar eski görevini devralması çağrısı yapılacaktır. Mirza Küçük Han'ın göreve gelmesi, devrimin siyasi silahlarından tekrar mahrum kalması anlamına gelecektir. Ulusal kurtuluşun bayraktarı olma şansını, İngiliz hükümetinin siyasi manevrasıyla kaybeden, toprak reformu silahını da elinin tersiyle iten devrim önce duraklayıp sonra gerilemeye başlayacaktır. İran halk kitlelerinin desteği için verilen mücadeleyi kaybetmeye başlayan devrim, bunun yansımaları cephede de görmeye başlayacak, ilk başarılarından sonra ardı ardına gelen askerî yenilgiler ile sadece başkent ve Enzeli limanı Sovyet donanmasının ağır bombardımanı sayesinde elde tutulabilir hale gelecektir. Bu noktada, Sovyetler ve Komintern de önemli bir tercihle karşı karşıya kalacaktır. Kendi gücüyle ilerleyemeyen bir devrimi, dışarıdan askerî destekle hayatta tutmaya çalışmak yerine, Sovyet iktidarı donanma desteğini çekip, Gilan'daki İranlı komünist kadroların Kafkasya'ya geçişini örgütleyecektir. Sovyet askerî desteğiyle ayakta duran devrim bu noktadan sonra tamamen dağılacak, önemli sayıda kadro sürgün yolunu tutarken, Mirza Küçük Han gibi düşman güçlerinin eline geçenler vahşice katledilecektir. Sürekli devrim dinamiği Anadolu'da da ortaya çıkmış, fakat hızla yenilgiye uğramıştır. 1920'nin son çeyreği ve 1921'in başları arasında, Millî Mücadele'nin var olan önderliği ile Millî Mücadele saflarında yer alan komünistler arasındaki güç dengesinin, ikincisi lehinde değişmeye başladığını gösteren birçok işarete sahibiz. Bunun ilk işareti, 4 Eylül 1920 tarihli, Dâhiliye Nazırı, yani

53 A.g.y., s. 228.

54 A.g.y., s. 233.

55 A.g.y., s. 233-242.

İçişleri Bakanı seçimidir. Bakanları bizzat meclisin seçtiği bu şartlarda, Mustafa Kemal'in adayı Refet Bele'ye karşı, Sovyet yanlısı "Halk Zümresi" Doktor Nazım Bey'i aday göstermiştir. THİF ve Yeşil Ordu üyesi olan bu komünist vekil, Mustafa Kemal'in adayını almış beşe karşı doksan sekiz oyla geçerek İçişleri Bakanı seçilmiştir.⁵⁶ Bundan elbette, Birinci Meclis'te komünist bir çoğunluk olduğu gibi karikatürize bir sonuç çıkarılmamalıdır. Fakat bu örnek, aynı İran'da olduğu gibi henüz Millî Mücadele'nin büyük askerî zaferler kazanmadığı, aynı Mirza Küçük Han için olduğu gibi Mustafa Kemal'in de Millî Mücadele'nin mutlak lideri olarak kendi yerini pekiştirmediği şartlarda önderlik rolünün ne kadar kırılgan olduğunu ve dahası bu role aday olmak için komünistlerin nasıl hazır beklediğini gösterdiği için çok önemlidir.

Elbette Mustafa Kemal ile Mirza Küçük arasındaki benzetmenin çok önemli sınırlara sahip olduğunu hatırlatalım. Mirza Küçük Han, meslekten asker değil, alaylı bir gerilla, partizandır. On yılı aşan gerilla savaşında elde ettiği başarılar, ya da en azından en zor anlarından sağ çıkmayı başarmasının, Mirza Küçük etrafında yarattığı mistik hava, zaman zaman siyasi bir avantaj haline de gelebilmektedir. Mustafa Kemal ise Millî Mücadele'nin liderliği için girişimde bulunduğu bir Osmanlı subayıdır. Bu, askerî aygıt içerisindeki bağları, harekete geçirebildiği diğer subaylar ve en önemlisi ordu disiplinin içinde yetişmiş kadroların sadakati açısından, Mustafa Kemal'e büyük bir avantaj sağlamaktadır. Millî Mücadele'nin ilk döneminin en önemli askerî figürü olan Çerkes Ethem'in komünistlere yaklaştığı koşullarda dahi, Millî Mücadele içindeki komünistlerin, silahlı güçlerin sadakatini kazanmak konusunda Mustafa Kemal ile rekabet edebilecek bir figüre sahip olmaması, burada önemli bir faktör sayılmalıdır. İran Millî Mücadelesi'nde de Mirza Küçük Han, gerilla günlerinin prestiji açısından en öne çıkan figürdür, fakat hem kendisi de bir Cengeli savaşçısı olan İhsanullah Han hem de İran Meşrutiyet Devrimi günlerini elde silah dövüşerek geçirmiş olan İran Komünist Partisi lideri Haydar Han da bu rolü rahatlıkla devralabilecek durumdadır.

Mustafa Kemal önderliğine karşı, Millî Mücadele'nin içerisinde gelişen alternatif önderlik, sadece siyasi alanda değil, askerî alanda da kendini gösterecektir. Mustafa Suphi'nin TKF'sinin örgütlemeye giriştiği Kızıl Ordu tugaylarını yukarıda anmıştık. Bu birliklerin, bağımsız bir askerî güç olarak savaşa katılmasının siyasi anlamını çok iyi gören Mustafa Kemal önderliği bu tugayların savaşa girmesine şaşırtıcı olmayan biçimde engel olacaktır. Fakat askerî alanda, Mustafa Kemal'den bağımsız girişimler bundan ibaret kalmayacaktır. Hakkında çok kalem oynatılmış ünlü Yeşil Ordu, bunun en önemli örneğidir. Yeşil Ordu, 1920'de kurulduğunda bir ordudan ziyade bir dernektir. THİF'i kuracak kadroların yanı sıra, en azından o döneme kadar Kemalist önderliğe bağlı gözüken unsurları da içeren bu derneğin içinde Kemalist ve Komünist unsurların bulunmasının, yalnızca farklı siyasi güçler arasındaki denge üzerinden mekanik olarak okunmasının yanlış olduğunu düşünüyoruz. Bizce bu dernek, Londra Konferansı gibi eşiklerde kendini gösteren Mustafa Kemal önderliğinin emperyalizmle uzlaşma eğilimine, savaşı her koşulda

56 Emel Akal, *İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri*, İstanbul: İletişim, 2014, s. 220-221.

yürütmeye hazır, yani Mustafa Kemal önderliğinden daha mücadeleci bir liderliğin nüve halinde kendini göstermesidir. Anadolu'ya dair emperyalistlerin istihbarat raporlarına temkinli yaklaşmak gerekir ama Fransız istihbaratı Londra Konferansı döneminde Milli Mücadele'nin iç çelişkilerine dair, bu söylediklerimize çok yakın bir tablo çizmektedir.⁵⁷ Komünist Enternasyonal'in, Türkiyeli komünistlere yönelik "Ankara hareketinin kendi kurtuluş amaçlarına ihaneti halinde, ülkenin Sovyet eğilimli elemanlarını, yeni hükümetin yönetimi altında birleştirmek için bütün gücünü kullanarak, Türk halkının Londra ve Paris'ten bağımsızlığını sonuna dek korumaya yetenekli olduğunu göstermek"⁵⁸ tavsiyesi de bu doğrultuda yorumlanmalıdır. Çerkes Ethem'in de Yeşil Ordu'ya yaklaşmasıyla birlikte Yeşil Ordu girişimi basit bir dernek olmaktan çıkıp, nüve halinde bir askerî güç haline gelecektir. Fakat Mustafa Kemal 1920 sonunda başlattığı operasyonlarla hem Çerkes Ethem'i hem de THİF'i siyasi bir güç olarak ortadan kaldıracak, aynı dönem Mustafa Suphilerin Ankara'ya geçişine de izin vermeyerek, Millî Mücadele'nin komünist fraksiyonunun önderlik alternatifini ortaya çıkabilmesine başarıyla engel olmuştur. Hatırlanacağı üzere Türkiye'de yaşananlardan sadece birkaç ay önce Mirza Küçük Han İran'da komünistleri silahsızlandırmayı ve tutuklamayı denemişti. Çok daha güçlü bir pozisyonda bulunan İran komünistlerinin ise bu manevraya karşı kendi hamlelerini yapıp, Mirza Küçük Han hükümetini tevkif ettiğini görmüştük. Ankara'da böyle bir güce sahip olmayan Türk komünistleri ve onlarla beraber sürekli devrim dinamiği "bu kerre mağlub" olacaktır.

Erken gelmiş bir gerilla savaşı: Rif İsyanı

Bu devrim dalgasının İslam dünyasındaki en önemli ayaklarından biri de 1921 ile 1926 arasında beş yıl boyunca emperyalistlere kök söktüren Rif isyanıdır (Fotoğraf 5). Bu devrimin, çağdaşı olan devrimciler üzerindeki etkisine işaret edeceğine, ileride Cezayir bağımsızlığının kahramanlarından biri haline gelecek olan Ahmed Messali Hac, 1920'lerde Paris'teki günlerinde, diğer Mağribi öğrencilerle beraber Mustafa Kemal'in yanı sıra Fas Devrimi'nin lideri Abdülkerim'in hararetle tartışılan konuların başında geldiğini yazacaktır.⁵⁹ Fas'ın dağlık Berberi bölgelelerinde başlayan isyan, ilk döneminde, Fas'ın kuzeyini kontrol eden İspanyol emperyalizmiyle mücadeleye girişecektir. Yalnızca İspanyol emperyalizmiyle savaştığı dönemde elde ettiği görkemli zaferler ile hem Rif savaşı hem de bu savaşın lideri Abdülkerim (Fotoğraf 6), yazının devamında da çeşitli vesilelerle göreceğimiz üzere, 1920'lerin ilk yarısında, bağımsızlık mücadelesi veren birçok güce esin kaynağı olacaktır. Altını çizelim, Abdülkerim güçleri, bağımsızlık savaşlarında az görülen biçimde, sömürgeci güç olan İspanya'yı askerî olarak mutlak bir yenilgiye uğratmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası döneminin bütün bağımsızlık savaşları arasın-

57 SHD, GR 7 N 4141, *Bulletins de Renseignements Journaliers du COC mois de Mars, Avril, Mai*, 13 Mayıs 1921.

58 Erden Akbulut ve Mete Tunçay, *İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne*, c. 1, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2012, s. 154.

59 Michael Goebel, *Anti-Imperial Metropolis: Interwar Paris and the Seeds of Third World Nationalism*, New York: Cambridge University Press, 2015, s. 69.

da, bu bizim bildiğimiz örnekler arasında Millî Mücadele ile birlikte tek örnektir. Millî Mücadele'nin eski bir imparatorluk ordusundan kalanlara dayanabilmek gibi bir avantajı olduğu da dikkate alınırsa, gazetecilik okulundan çıkma Abdülkerim'in, aşiretlerden topladığı güçlerle Avrupalı bir emperyalist gücü bu şekilde dize getirmesi bir kat daha etkileyici olduğu görülecektir.

Fotoğraf 5- Rif Savaşçıları (Kaynak- Fransız Ulusal Kütüphanesi)

Fotoğraf 6- Sağda Abdülkerim (Kaynak- Fransız Ulusal Kütüphanesi)

Daha 1923 yılında, İspanya'nın çiçeği burnunda diktatörü Primo de Rivera, ABD'li bir gazeteciye verdiği röportajda, açıkça “Abdülkerim bizi yendi” itirafında bulunmak zorunda kalacaktır.⁶⁰ Nitekim, bu noktada Primo de Rivera Fas'tan çekilmeyi düşünecek fakat Africanista'ların⁶¹ ve başında İspanya'nın gelecekteki diktatörü olacak meşhur ve meşum Franco'nun bulunduğu tercio birliklerinin baskısıyla savaşı sürdürmek zorunda kalacaktır. Bu son girişim de İspanyol emperyalistleri için hayırlı sonuç vermeyecek, İspanyolların 9 Eylül'ü sayılabilecek Aşaven'de (Chauen) Abdülkerim'in savaşçıları İspanyol hatlarını dağıtıp, işgalci

⁶⁰ David Senter Woolman, *Rebels in the Rif: Abd El Krim and the Rif Rebellion*, Stanford: Stanford University Press, 1968, s. 131.

⁶¹ İspanyol devletinin Filipinler ve Küba gibi sömürgelerini ABD'ye kaybetmesi sonrası, Afrika kıtasında daha agresif bir sömürgeci siyaset izlemesini savunan siyasi kanat.

orduyu denize kadar sürecektir. Sırf bu taarruzda, yedi yüzü rütbeli olmak üzere, İspanyol ordusu yirmi bin kayıp vermiş, Franco'nun lejyonierleri de beş yüz adam kaybetmiştir.⁶² Bu isyanın başarısızlıkla sonuçlanmasına giden en önemli eşiklerden birinde, İran devriminde gördüğümüz, öldürücü darbeyi vurmada gösterilen tereddüdü Abdülkerim de göstermiştir. İspanyolların çekildiği son nokta olan Melilla kentini kuşatan Abdülkerim, olası bir katliamı ve Batı basınındaki itibar kaybını göze alamayarak şehre girmemeye karar vermiş,⁶³ güçlerini tekrar toparladıklarında Rif'e çıkartma yapmak için kullanabilecekleri sıçrama tahtasını İspanyol emperyalistlerinin ve daha sonra onlara katılacak Fransız emperyalistlerinin elinden alma şansını tepmiştir.

İspanyol emperyalizmini dize getiren Abdülkerim, Berberi bölgesinin dışında kalan bölgeleri kontrol eden Fransızlara da savaş açmış, savaşın ilk kısmında önemli başarılar elde etmiştir. Savaşın doruk noktası olan 1925'te, Fas'ta bulunan altmış altı Fransız askerî üssünden kırk üçünü Abdülkerim ele geçirmiş durumdadır.⁶⁴ Bu noktada, hem İspanya karşısında ama özellikle de Fransa karşısında, Abdülkerim ve Fas Devrimi'nin bulduğu o çok kıymetli müttefikin, yani İspanyol ve Fransız işçi sınıflarının rolünün altını ısrarla çizmek istiyoruz. Daha Fransa ile savaşa girişmemişken dahi, asker sevkiyatları sırasında ordu birliklerinde yaşanan isyanlar, emperyalistlerin manevra kabiliyetine önemli bir darbe vuracaktır. 22 Ağustos 1923'te, Abdülkerim güçlerine karşı büyük bir taarruz hazırlığındaki İspanya, Fas'a asker kaydırma hazırlığındayken başta Malaga ve Barselona limanlarındaki birliklerde isyanlar patlayacak, Malaga'da bazı subaylar infaz edilirken, Barselona'da cepheye gönderilmek istenen askerler "Yaşasın Fas" sloganları atacaktır.⁶⁵

Abdülkerim yiğitlerine en büyük yardım ise, Fransız Komünist Partisi'nin başlattığı, Rif Cumhuriyeti'nin tanınması, Fransız askerlerinin çekilmesi kampanyası ve askerler arasında yürüttüğü kardeşleşme propagandasıdır (Fotoğraf 7). Yazının girişinde belirttiğimiz üzere, bu kampanyanın müstakil bir yazının konusu olmayı hak ettiğini düşünüyoruz. Komintern dönemi boyunca, 1929'da ABD Komünist Partisi'nin, Haiti isyanına ilişkin yürüttüğü kampanyayla beraber,⁶⁶ bizzat işgalci devletin merkezinde, işçi sınıfının kendi ülkesinin emperyalizmine karşı mücadele ettiği en güzide örneklerden biri bu kampanyadır. Fransız Komünist Partisi, o dönem partinin yükselen yıldızı olan Jacques Doriot'nun ağzından, gümbür gümbür "les alliés d'Abd-el Kerim que nous sommes" yani, "Biz, Abdülkerim'in müttefikleri" diye haykırarak,⁶⁷ bunun gereğini de fazlasıyla yerine getirecektir. 12 Ekim 1925'te, Fransız Komünist Partisi ve etkisindeki sendika konfederasyonu CGTU, Fas Savaşı'nın sonlanması için güçlü bir grev örgütleyecek, grevci komünist işçilerden Sabatier, polis kurşunlarıyla şehit düşecektir (Fotoğraf 8). Hareketin başındaki

62 A.g.y., s. 140-41.

63 A.g.y., s. 95.

64 A.g.y., s. 183.

65 A.g.y., s. 120.

66 Bu kampanya için; Margaret Stevens, *Red International and Black Caribbean: Communists in New York City, Mexico and the West Indies, 1919-1939*, Londra: Pluto Press, 2017, s. 49-66.

67 "Au Meeting de la Grange-aux-Belles", *L'Humanité*, 21 Nisan 1926.

Jacques Doriot dahil olmak üzere birçok grevci de yaralanacak ve tutuklanacaktır (Fotoğraf 9).⁶⁸ Ayrıntısına girmeyeceğiz, fakat grevlerin ve kitle eylemlerinin yanı sıra, Fransız Komünist Partisi’nin bu kampanyada şaşırtıcı biçimde yaratıcı metotlarla kitlelere seslendiğine geçerken değinmiş olalım. Bir yandan Fransız devletinin hızla yasaklayacağı, “Sous le soleil Marocain”, yani “Fas güneşi altında” adındaki şarkı⁶⁹ başta olmak üzere, şarkılar bizzat Komünist Parti militanlarınca bestelenip sokaklarda akordeonlarla çalınmakta,⁷⁰ diğer yandan bir Fransız askerinin, Faslı savaştının kafasını kestiği fotoğrafın bulunduğu bir kartpostal, Fransız Komünist Partili gençler tarafından rastgele adreslere kitlesel biçimde postalanarak, tabiri caizse “viral” yapılmaktadır (Fotoğraf 10).⁷¹

Fotoğraf 7- Fas’ta, Trablusgarp’ta, Suriye’de ve Çin’de. Sovyetler Birliği’ne karşı savaşın hazırlanması. İşte sözde emperyalist barışları bu. Faslılar, Cezayirliler, Tunuslular, Suriyeliler! Sovyetler Birliği’ni savunmak için, emperyalizmi yenmek için ve bağımsızlığınızı kazanmak için devrimci mücadeleyi örgütleyin. Fransız proleterleriyle ittifak kurun.

Fotoğraf 8- Şehirlerdeki ve tarlalardaki işçiler, Fas’taki ve Suriye’deki emperyalist savaşları ve Caillaux vergilerini protesto edin! (Büyük puntolarla) Bugün kimse çalışmayacak! İşçi sınıfı kurbanlarını kapitalist bloğun elinden söküp alacak!

68 “Puisssante grève de masses contre les tueries du Maroc”, *L’Humanité*, 13 Ekim 1925.

69 Meraklı okur şarkıya şu linkten ulaşabilir: <https://www.youtube.com/watch?v=o8txWIDbwLA>

70 Fransız Komünist Partisi’nin Fas savaşı şarkıları ve bu şarkıların sokaklarda çalınmasını yasaklama çabaları için *Archives de la Préfecture de Police*, Paris (Bundan sonra APP), BA 1676, 148.798-F-6-8, Chansons contre la guerre du Maroc klasörü.

71 APP, BA 1676, 148.798-F-6-2, Correspondance, 27 Haziran 1925.

Fotoğraf 9- Sağda Jacques Doriot, 1926'da mahkemede (Kaynak- Fransız Ulusal Kütüphanesi)

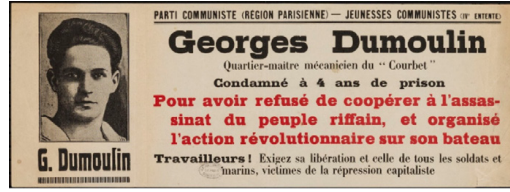

Fotoğraf 10- Fransız uygarlığı Fas'ta

Bu kampanyanın en vurucu noktası, özellikle askerler arasında kazandığı başarıdır. Muhtemelen komünist askerlerin girişiyle, savaşın başındaki General Lyautey'in, sonuca ulaşmayacağını bile bile verdiği saldırı talimatları partinin eline geçmiş, parti de bunu bir broşürle tefrika tefrika yaymıştır. Bunun üzerine başlayan parlamento tartışmalarında, Jacques Doriot açıkça askerlerinin önemli bir kısmının komünist partinin çizgisini desteklediğini söyleyecek, hasmı olan burjuva vekillerin hepsi de bunu üstü kapalı biçimde kabul edecektir.⁷² Bozguncu çalışma

⁷² Hem bu belgenin bir kopyası hem de andığımız parlamento tartışmasının tutanakları için ; Albert

kapsamında, Fransız Komünist Partisi, yoğun Arapça ve Fransızca propagandanın yanı sıra, Fas'a savaşmaya yollanan Vietnamlı Fransız sömürge birliklerine dahi bizzat o dönem Fransız Komünist Partisi militanı olan Ho Şi Minh'in yazdığı ya da çevirdiği Vietnamca bozguncu bildirileri ulaştırmaktadır.⁷³ Fransız Komünist Partisi'nin askerî aygıtının hazırladığı rapora göre, savaşın doruk noktasında, Ceza-yir ve Fas'ta bulunan kara birliklerinde sekiz komünist hücre ve bu hücreler dışında da altı militan yer almaktadır.⁷⁴ 1925 yılında, donanmada, komünist bahriyeli Henri Dumoulin'in simgesi haline geleceği bir isyan baş gösterecek, birçok savaş gemisi-nin mürettebatı Fas'a doğru demir almayı reddedecektir (Fotoğraf 11).⁷⁵

Fotoğraf 11- Georges Dumoulin - Courbet gemisinde serdümen; Rif halkının katledilmesine katılmayı reddettiği ve gemisinde devrimci eylem örgütlediği için 4 yıla mahkum edildi. İşçiler! Onun ve kapitalist baskının kurbanı olan tüm asker ve denizcilerin serbest bırakılmasını talep edin!

Fransız işçi sınıfının bu önemli desteğiyle, Fas Devrimi ve onun ürünü olan Rif Cumhuriyeti'nin temsilcileri, Fransız emperyalistlerini masaya oturtmayı başaracaktır. Ne yazık ki bu noktada son bir büyük operasyon hazırlığına girişen Fransız ve İspanyol güçlerinin ortak harekâtı Rif Cumhuriyeti'ni ezmeyi başaracaktır. Yıllara yayılan kahramanca mücadeleye rağmen, İslam dünyasının Vietnam'ı olma yolundaki Rif devrimi zaferle taçlanamayacaktır.

Suriye: “Din Allah’ın, vatan hepimizin”

Fransız emperyalizmi, Fas'ta süren savaşa gömülmüş durumdayken, 1925'te Suriye ayağa kalkıp 1920'deki çok kısa süreli girişimden sonra (Fotoğraf 12) İkinci Millî Mücadele'sini başlatacaktır. Aynı anda, aynı düşmanla savaşan Suriye'de de, Fas'ta olduğu gibi savaşın önderliğini, periferide yaşayan bir azınlığın içinden gelen güçler üstlenecektir. Dağlık Rif'i üs alarak savaşı başlatan Berberi Abdülkerim'in güçleri gibi, Suriye'de Cebel Havran'ı merkez alan Sultan el-Atraş'ın (Fotoğraf 13)

Treint (der.), *Le Militarisme français à l'oeuvre au Maroc. Un document sensationnel: photographie de la lettre de M. Vatin-Pérignon au neveu du maréchal Lyautey*, Paris: Librairie de l'Humanité, 1925.

73 Archives Diplomatiques-La Courneuve, Paris (Bundan sonra AD-LC), Afrique 1918-1940 Affaires Musulmanes, Bobine n.534, Klasör 20 Agitateurs Musulmans Propagande Bolcheviste, Janvier 1923-Avril 1923, Belge 77, *Tract communiste destiné aux militaires indigènes du Maroc*, 3 Haziran 1924.

74 Archives Départementales de Seine-Saint-Denis, Paris (Bundan sonra ADS), 517/1/414, *Compte rendu de la section du Comité Central du PCF sur le travail du parti dans l'armée*, s. 34.

75 “Un nouveau procès de la fraternisation”, *L'Humanité*, 2 Eylül 1926.

Dürzi güçleri gerilla savaşıyla Fransız emperyalizmine darbeler vurmaya girişecektir. Fişegi 19 Temmuz 1925'te, Sultan el-Atraş savaşçılarının bir Fransız gözlem uçağını düşürmesiyle atılan Millî Mücadele'ye karşı emperyalistlerin ilk refleksi, olanları Dürzilerin diğer millî ve dinî gruplara saldırıları şeklinde aksettirmek olmuştur.⁷⁶ Bu girişime rağmen, Sultan el-Atraş güçlerinin diğer dinî ve millî gruplarla yürüttüğü incelikli diplomasi, savaşta Dürzi, Müslüman, Hristiyan ve Bedevi unsurları yan yana getirmeyi başarıp, el-Atraş'ı da bir Dürzi lideri olmanın ötesinde ulusal savaşın önderi haline getirecektir. İsyanın başlarında Sultan el-Atraş'ın hazırladığı bir deklarasyonda geçen "Din Allah'ın, vatan hepimizin" şiarı, farklı dinî grupları aynı savaşta birleştirebilmesini sağlayan anlayışın ifadesi olarak el-Atraş'la özdeşleşecektir.

Fotoğraf 12- 1920 Suriye bağımsızlık eylemleri (Kaynak- Fransız Ulusal Kütüphanesi)

Fotoğraf 13- Sultan el Atraş (Kaynak- Fransız Ulusal Kütüphanesi)

Suriye Devrimi'nin, Anadolu'daki Millî Mücadele'nin mirası ile kurduğu ilişkiye dair de emarelere sahibiz. Suriye devriminin askerî kadrolarından Mazhar el-Sibai, Millî Mücadele sırasında Anadolu'da görev aldıktan sonra güneye geçerek bu sefer Suriye Millî Mücadelesi için silah kuşanacaktır.⁷⁷ Bir başka askerî lider olan Ramazan Şallaş ise Fransız işgalcilerin elinden bir köyü söküp aldıktan sonra, kendi

⁷⁶ Michael Provence, *Great Syrian Revolt and The Rise of Arab Nationalism*, Austin: University of Texas Press, 2005, s. 61.

⁷⁷ A.g.y., s. 97.

savaşçılara ve halka, “burası artık 1920 Ankara’sıdır” sözleriyle seslenmektedir.⁷⁸

Suriye Devrimi, aynı Fas’ta ve Anadolu’da olduğu gibi, şaşırtıcı hızla büyük askerî başarılar göstermiştir. Temmuz’un son günlerinde hızla Cebel Havran’daki küçük Fransız askerî üslerini teslim alarak ve köylerdeki silahlı unsurları kendi birliklerine katarak bölgeyi kontrol altına alan Sultan el-Atraş’ın ilk gerçek askerî mücadelesi, Fransız Generali Michaud’nun Şam’da oluşturduğu üç bin beş yüz kişilik taburla olacaktır. Suriye bağımsızlık güçleri, ilk önce kendi kontrollerindeki bölgeye işgalci orduların ilerlemesini zorlaştırmak için, Süveyde’ye giden ve yakın zamanda yapılmış tren yollarını tahrip etmiş, sonra da harekete geçecek işgalci birlikleri taciz edecek atlı birlikler örgütlemiştir. 31 Temmuz’da yürüyüşe geçen işgalciler, tren yollarının ve dolayısıyla ikmal hatlarının kesildiği şartlarda, Ağustos sıcağında bir süre Sultan el-Atraş savaşçılarının saldırılarını püskürtmeye çalıştıktan sonra, geri çekilmeye karar vermiştir. Bu geri çekilmeyi bir fırsat olarak bilen devrim güçleri taarruza geçmiş, savaş düzenini kaybeden üç bin beş yüz kişilik Fransız gücünü tamamen imha etmiştir. Bu saldırı sırasında, beş yüz kişilik birliği çölde kaçmaya çalışırken imha edilen General Michaud’nun ardından birliğin ikinci en rütbeli komutanı olan Binbaşı Jean Aujac, intihar etmek zorunda kalacaktır.⁷⁹

Fas’ta Abdülkerim’in gösteremediği bir siyasi incelikle, Sultan el-Atraş kırsal ve dağlık bölgeyi kontrol altına aldıktan sonra, Suriye’nin büyük şehirlerindeki bağımsızlıkçı güçlerle de ilişkiye geçmiş, devrimin zaferi için Şam, Halep ve Hama başta olmak üzere büyük şehirlerdeki başarılı isyanlara gözünü dikmiştir. Şam’da özellikle şehrin burjuvazisi, Halk Partisi etrafında bir araya gelirken, Hama’da şehrin siyasi hayatında önemli rol oynayan ulema, Fevzi el-Kavukçu ile birlikte Hizbullah’ı⁸⁰ kuracaktır. Kurulan bu koalisyona rağmen, Hama ve Şam gibi büyük şehirlerdeki isyanları Fransız emperyalizmi kanlı bombardımanlarla bastırıp kontrolü sağlamayı başaracak, şehirli siyasi önderliklerin bir kısmını da satın alarak kendi tarafına çekecek ya da tarafsızlaştıracaktır. Hama’da Hizbullah etrafında toplanan güçler başarısız Ekim 1925 ayaklanması sonra Fransız emperyalizmince kanlı biçimde ezilecek, Şam burjuvazisi ise büyük oranda Fransız işgalcilerin tarafına geçecektir.⁸¹ Fas Devrimi’nin de boğulmasıyla askerî manevra alanı genişleyen Fransız emperyalizmi, kırsal alanda yalnızlaşan Sultan el-Atraş güçlerine karşı uzun soluklu bir operasyona girişebilecektir. Bu dönem Suriye Devrimi’nin askerî liderlerinden bazıları şehit düşecek, bazıları ise devrimin zaferi uzak bir ihtimal olmaya başladıkça taraf değiştirip işbirlikçi saflara katılacaktır. 1927’ye kadar savaş bir şekilde devam etse de, bu yıl itibarıyla Fransız güçleri Suriye Millî Mücadelesini tam olarak ezecek, isyanın liderliğinde bulunan Sultan el-Atraş, Fevzi el-Kavukçu gibi isimler sürgün yolunu tutmak zorunda kalacaktır.

78 A.g.y., s. 116.

79 A.g.y., s. 62–64.

80 Kısa süre yaşayan bu partinin, bugün Lübnan siyasetinin merkezinde yer alan adaşıyla herhangi bir ilişkisi olmadığını belirtelim.

81 A.g.y., s. 95–107.

Endonezya Devrimi: Hacılar kızı bayrak altında

1926 Endonezya Ayaklanması'nı, çeşitli bakımlardan, İslam dünyasının bu dönemdeki diğer devrim ve isyanlarından ayırabiliriz. Bu ayrımların başında, Endonezya Komünist Partisi'nin (PKİ), İran dışındaki diğer örneklerden kısmen farklı olarak devrimin destekçisi ya da müttefiki değil, tek başına önderi olmasını sayabiliriz. Bu noktada, genç PKİ'nin, kuruluşunun üstünden beş yıl dahi geçmeden, Endonezya ulusal kurtuluş hareketinin liderliğini nasıl alabildiğine değinmek yerinde olacaktır.

Bu partinin gelişmesine damgasını vuran manevra, kuruluşunun hemen ardından, cesur bir hamleyle Endonezya'nın bu dönemdeki en büyük siyasi örgütü olan, dinî-ulusal bağımsızlıkçı Sarekat İslam (İslami Birlik) içerisine girip bir anlamda çok erken bir “antrizm” yapmasıdır. 1919 itibarıyla yarım milyon üyesi olan Sarekat İslam, aslında neredeyse karikatürize biçimde bir burjuva örgüttür.⁸² 1912'de, Çinli tüccarların rekabetine karşı Müslüman tüccarları korumak için kurulan örgütün safları hızla büyüyecek, tutarsız bir önderlik altında da olsa Endonezya'nın Hollanda sömürgeciliğinden kurtulmasını hedefleyen unsurların örgütü haline gelecektir. Çin Komünist Partisi'nin Guomindang'a girmesinin de fikir babası olan Hollandalı komünist Henk Sneevliet'in önerisiyle bu hamleyi yapan PKİ, bu örgüt içerisinde çok bereketli bir zemin bularak, hızla kitleselleşmeye başlamıştır. Bu örnekte uygulanan antrizmin, PKİ'nin bağımsız örgütlenmesinden hiçbir şekilde vazgeçmeden yapıldığını, dolayısıyla Stalinizm'in Komintern içerisindeki mutlak zaferi sonrası, 1930'ların sonunda TKP'nin aldığı desantralizasyon, yani partinin fiili olarak tasfiyesi kararından niteliksel olarak bambaşka bir anlama sahip olduğunun altını çizelim.

Sarekat İslam önderliği, saflarında hızla güçlenen PKİ'nin kendi liderlikleri için oluşturduğu tehditten rahatsız olmasının ve Hollanda sömürgeciliğinin baskıları sonrasında, 1921 kongresinde hem örgüt saflarında çift üyeliği yasaklamış (benzer bir tartışmayı, Guomindang'ın da yaşayacağını ama sonunda Çin KP'nin Guomindang saflarında kalmasına izin verme kararı vereceğini hatırlatalım)⁸³ hem de siyasi faaliyetlerini sınırlayarak enerjisini büyük oranda dinî alana sarf etmeye başlamıştır. Sarekat İslam'ın bu geri adımı, PKİ'nin doldurmak için hızla harekete geçeceği bir boşluk yaratmış, parti kısa sürede ülkede ulusal bağımsızlığı savunan tek ciddi güç haline gelmiştir. 1923 itibarıyla Sarekat İslam'dan kopan PKİ, bir yazarın hesabına göre 1925 itibarıyla Endonezya siyasetindeki en büyük güç olarak bu örgütün yerini almıştır.⁸⁴

Bir rapora göre sadece Banten bölgesinde dahi 1926 itibarıyla PKİ on iki bin taraftara ulaşmış, dahası bölgedeki dini liderliği de yanına çekmeyi başarmıştır.⁸⁵ PKİ'nin, ülkedeki dini liderliği yanına çekebilmesi, büyük çaplı bir ayaklanmayı da mümkün hale getiren en önemli başarılarından biridir. Bunda PKİ'nin, Komin-

82 Michael C Williams, *Communism, Religion, and Revolt in Banten*, Athens: Ohio University Press, 1990, s.183.

83 Pantsov, *The Bolsheviks and the Chinese Revolution, 1919–1927*, s. 64–65.

84 Williams, *Communism, Religion, and Revolt in Banten*, s. 228–36.

85 A.g.y., s. 251.

tern çizgisi doğrultusunda İslami hassasiyetleri karşısına almadan hareket etmeyi başarması büyük rol oynamıştır. Ayaklanma öncesi bölgede yoğun bir propaganda kampanyası yürüten PKİ ajitatörleri, belirtildiğine göre partiye ve isyana katılma gerekliliğini anlatırken, biraz önce tanıştığımız Abdülkerim'in zaferlerinden alınmış hikâyelerin yanı sıra, sık sık İslami tarihten örneklerle, menkıbelere başvurmaktadır.⁸⁶ Fakat burada asıl belirleyici olan, PKİ'nin, ulusal bağımsızlık mücadelesinin en önde gelen, daha doğrusu tek savunucusu haline gelmesi, böylece Hollanda sömürgeciliğinin boyunduruğundan kurtulmak isteyen tüm güçleri arkasında toplamayı başarmasıdır. Banten bölgesinde, ayaklanma yaklaşırken, Sarekat İslam'dan PKİ'ye geçmeyen çok az sayıdaki dini liderden biri olan Kiyai Yasin Mes'in bir hutbesinde "PKİ'nin yolu ile İslam'ın yolu uyuşmaz" sözlerine karşı cemaatten yükselen "Sen Hollanda'nın uşağısın" itirazı ve bu itirazın cemaatten büyük destek görmesi, PKİ'nin başarısının veciz bir örneğidir.⁸⁷ Bu örneğin, Mısır'daki anti-komünist fetva örneğiyle birlikte okunmasını ve mücadele içindeki somut gerçekliğin, Müslüman dünyasındaki komünizme yabancı iklime dair laf parlayanların söyledikleriyle kıyaslanmasını okurdan rica ederiz.

Bu noktada, sadece Endonezya ile ilgili olmayan fakat etkilerinin Endonezya Devrimi'nde görülebildiğini düşündüğümüz, Sovyetlerin ve Komintern'in hac politikasına dair çok kısa bir şeyler söylemenin yerinde olacağını düşünüyoruz. Sovyetlerin ve Komintern'in Cidde'ye yollanan delegasyon ile İslam dünyasına dünya devrimini tebliğe girişmesi konusunu, ayrı bir yazıyı hak eden başlıklardan biri sayıyoruz. Ama Endonezya Devrimi ve bu devrimin en güçlü geliştiği iki bölgeden biri olan Banten özelinde bir bağlantıya dikkat çekelim. Ayaklanmanın Banten boyutuna dair yazdığı kitaba bu yazıda da sık sık referans yaptığımız Endonezya uzmanı Michael Williams hem Banten'de Endonezya'nın kalanına kıyasla İslamî hassasiyetlerin daha güçlü olduğuna hem de bu bölgede hacca gitme oranlarının çok yüksek olduğuna dikkat çekiyor. Williams'ın aktardığına göre, daha 1887 itibarıyla, Banten nüfusunun yüzde biri hacca gitmiş durumdadır, dahası 1920'lerde Endonezya'dan hacca gidenlerin yüzde yirmisini Bantenliler oluşturmaktadır.⁸⁸ Aynı şekilde, devrimin yenilgisi sonrası Hollandalı sömürgecilerin estirdiği beyaz terör döneminde, devrime katıldığı için tutuklananlar arasında hacı oranlarının yüksekliği dikkat çekecektir.⁸⁹

Bu bilgileri, Cidde-Mekke hattında propaganda faaliyeti yürüten Sovyet delegasyonu ve o delegasyonun lideri Tatar Hakim Hakimov'a (Fotoğraf 14) dair anlamlı bulduğumuz birkaç belgeyle birleştirmek istiyoruz. Hakimov misyonunun, sadece diplomatik işlerle meşgul olmadığına Britanya, Fransa ve İtalya kaynakları şahitlik etmektedir. Detayına girmeden, sadece Hakimov misyonunun propaganda faaliyetlerini gösterebilmek için iki veriyi paylaşalım. Britanya güçlerinin yakalayarak, bizzat Rusça orijinallerinin fotoğraflarını çektiği 1926 yılında yazılmış mektuplarda, Hakimov, Cidde ve Mekke'de bulunan Türkistanlı yoldaşlarının sa-

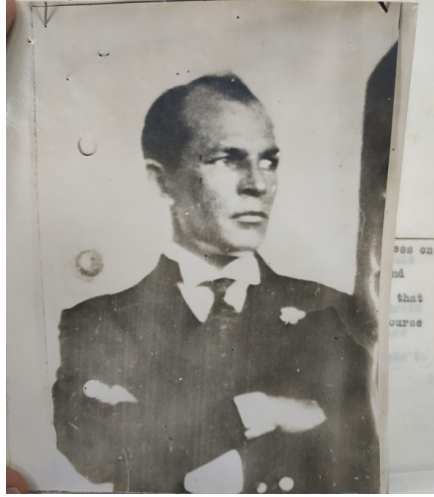
86 A.g.y., s. 262–63.

87 A.g.y., s. 268.

88 A.g.y., s. 104–5.

89 A.g.y., s. 352.

dece pilav yemek için toplanmakla yetinen bir grubu olduğunu ama bu grubu canlandırarak propaganda faaliyeti için kullanacağını aktarmakta ve merkezden yayın iletmelerini istemektedir.⁹⁰ Bu propaganda işini, Hakimov ve (aralarında, *Devrimci Marksizm*'in 41-42. sayısındaki yazımızda İstanbul'daki maceralarını andığımız Anişenko'nun da bulunduğu) yoldaşlarının nasıl bir hevesle yaptığına, Cidde'deki Fransız konsolosu Mourrey'in, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporlar da şahitlik etmektedir. Raporları ele almayacağız, ama bir mektubunun sonunda, Mourrey'in Hakimov için yazdığı, "Tunuslu tercümanıma dahi musallat oldu" satırları, bizce bir devrimci için verilebilecek en değerli referanstır.⁹¹ Brest-Litovsk görüşmeleri sırasında Alman ve Avusturyalı askerlere bildiri dağıtmaya girişen Trotskiy, bu satırları okuma şansına sahip olsa herhalde Tatar yoldaşıyla gurur duyardı!

Fotoğraf 14- Hakim Hakimof (Kaynak- Britanya Ulusal Arşivleri)

Sadede gelelim, aynı Mourrey, 9 Ocak 1925 tarihli başka bir mektubunda Hollanda konsolosu ve eski Endonezya sömürge valisi Limburg-Stirum ile bir konuşmasını aktarıyor. Mourrey'in aktardığına göre Hollanda konsolosu, Mekke'ye gelen "Cavali", yani Endonezyalı hacıların, buradan ülkelerine döndüklerinde Moskova temsilcilerinin verdiği dersleri çok iyi anladıklarını, bunun da Hollanda için büyük bir kaygı sebebi olduğunu belirtmektedir.⁹² Bu ikisi arasında doğrudan bir sebep sonuç ilişkisi kurmak fazla ileri gitmek olur. Fakat Hollanda konsolosunun, Endonezyalı hacıların üstündeki komünist etkisinden duyduğu endişe ile, devrimin ve

90 TNA, FO 141/665/5 (Russia and the Hedjaz klasörü), 85 no'lu belge, 19 Aralık 1926.

91 AD-LC, Afrique 1918-1940 Affaires Musulmanes, Bobine n.534, Klasör 21, Agitateurs Musulmans Propagande Bolcheviste, Mars 1925-Novembre 1925, Belge 88-90, A.S. mission bolchévique au Hedjaz, 7 Nisan 1925.

92 AD-LC Afrique 1918-1940 Affaires Musulmanes, Bobine n.534, Klasör 20, Agitateurs Musulmans Propagande Bolcheviste, Mars 1925-Novembre 1925, Belge 88-90, Propagande Communiste en Egypte, 9 Ocak 1925.

PKİ'nin Endonezya'nın en çok hacıya sahip bölgesinde en büyük güce ulaşması arasındaki ilişkiyi üzerinde düşünölmeye değer buluyoruz.

Ayaklanmanın son hazırlıkları yapılırken, PKİ'nin hazırlayıp Komintern'e ilet-tiği bir rapora göre, tüm Endonezya çapında, en az on aylık bir deneme süresinden geçmiş sekiz bin parti üyesi, partinin, Sarekat İslam'dan resmen koptuktan sonra kurduğu kitle örgütü Sarekat Rakjat (Halkın Birliğı) içerisinde ise yüz bin kişi bu-lunmaktadır. Partinin kontrolündeki çeşitli sendikalarda yirmi dört bin işçi örgüt-lüdür. Bir bu kadar önemlisi, eksik olduğu belirtilen bir listeye göre en az on dört kışladaki askerler arasında parti hücreleri kurulmuş, bazı kışlalarda beş ayrı parti hücrelerine kadar ulaşılmıştır.⁹³ PKİ'nin hızla büyümesi ve 1925'te başlayan grev dalgasıyla birlikte, gerekli şartların oluştuğuna karar veren parti yönetimi 1925'in Aralık ayında yaptığı bir toplantıda, millî bağımsızlık şiarıyla 1926 yazında ayak-lanma kararı alacaktır.⁹⁴

Devrimin bu karardan sonraki tarihi, aslında devrimlerin neden yurt dışından yönetilemeyeceğine dair, 1923 Almanyası ile birlikte adeta bir ders niteliğinde. PKİ önderliğinin, Endonezya'da yapılan yasadışı bir toplantıda aldığı karar, bu arada onaylanması için Komintern'e bizzat önderlikten kadrolarca iletmeye çalışılmış, bazı yazarlara göre bizzat Komintern merkezinin, bazılarına göre ise PKİ'nin bu dönemdeki en önemli liderlerinden Tan Malaka'nın itirazları neticesinde bu karar tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Buradaki "tam anlamıyla"nın altını çizelim. Evrim üzerine yazan bir yazar, Darwin'in ünlü eseri *Türlerin Kökeni*'ndeki en çarpıcı ifadenin "neredeyse bir balina" olduğunun altını çizmiştir. Endonezya ayak-lanmasının dramı da, tam anlamıyla ayaklanmamış bir ayaklanma olmasıdır. Ayak-lanma Endonezya'nın birçok bölgesinde ertelenirken, Banten ve Batı Sumatra'da parti liderliğinde ayaklanmalar gerçekleşmiş, yalıtılmış bu hareketler ise, aynı 1923 Hamburg'u gibi, ilk başarıların ardından hızla ezilmiştir. Bu ayaklanmaların parti önderliği ile yerel örgütler arasındaki bir iletişim bozukluğu sebebiyle mi gerçek-leştiğini yoksa parti içerisindeki iki farklı eğilimden birinin, alınan karara rağmen harekete geçmesinden mi kaynaklandığını bilmiyoruz. Fakat hangisi olursa olsun, demokratik merkezîyetçilik, tam da bu garabetlerin panzehri olarak komünist parti-lerin örgütsel ilkesidir. Eylem birliği olmayan bir parti, parti değildir. Kısmen ger-çekleştirilen bu ayaklanmanın sonunda PKİ binlerce tutsak verecek, liderlerinin bir kısmı sürgüne gönderilecek, isyanın sahadaki liderleri ise darağacına yollanacaktır.

Ayaklanmanın hayata geçirilmesindeki ya da hayata geçirilmemesindeki bü-yük amatörlüğe ve yenilgiyi izleyen terör dalgasına rağmen, 1926 ayaklanmasının Endonezya'nın yirminci yüzyılına komünizmin damgasını vurmasını sağlayan fak-törlerden biri olduğunu belirtelim. Bu isyandan sonra PKİ, İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransız Komünist Partisi ve İtalyan Komünist Partisi'ne benzer biçimde bir "şehitler partisi" haline gelmiş, bu mirasın üzerinde büyük bir kitle partisi inşa etmiştir. 1948'de bir başarısız ayaklanma daha düzenleyecek ve başta Musso olmak üzere en önemli liderlerini bu ayaklanma sonrası terör dalgasında kaybedecek olan PKİ, yine de 1950'lerin sonu ve 1960'larda tüm dünyada iktidarda olmayan en bü-

93 RGASPI, 495/154/742/6-8.

94 Williams, *Communism, Religion, and Revolt in Banten*, s. 239.

yük Komünist Parti haline gelecek, bu partinin yok edilmesi ancak Amerikan destekli bir darbe ve devamında milyonlarca insanın katledildiği devasa bir komünist kırımını sonrası olabilecektir.

Bağımsızlık savaşı ve iç savaş

İslam dünyasını, Dünya Devrim Dalgası'na katan bu ulusal mücadelelerin, neredeyse istisnasız olarak, işgalciye karşı verilen savaşla birlikte bir iç savaş yürüttüğünün de altını çizmek istiyoruz. Anadolu'daki Millî Mücadele'deki iç savaş dinamiğini, *Devrimci Marksizm*'in 41-42. sayısındaki "Bir İhtilal olarak Millî Mücadele (1)" başlıklı yazısında, Sungur Savran yoldaşımız vurgulamıştı. Bu iç savaş dinamiği, İslam dünyasının devrimlerinde bir istisna değil, kaide olarak karşımıza çıkıyor. Gilan'da kurulan İran Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti için Britanya emperyalizmine karşı yürütülen mücadele, Tahran'daki İngilizci Şah hükümetiyle verilen mücadeleyle tamamen iç içe geçmiştir. Dahası, Anadolu Millî Mücadelesi, bizzat ordu içinden çıkan kadrolara dayanmasının da avantajıyla, İstanbul'a sadık bir merkezî orduyla bizzat çatışmaya girmek zorunda kalmamışken, İran Sovyet hükümeti, askerî mücadelesini temel olarak Tahran hükümetine karşı yürütmüştür. Fas Devrimi, ilk aşamasında yalnızca kuzeydeki Berberi halkın İspanyol sömürgeciliğine karşı savaşı olarak yürütülürken, ülkedeki en büyük güç olan Fransız emperyalizmi ile karşı karşıya gelmesiyle birlikte, bir iç savaş dinamiği burada da ortaya çıkmıştır. Fransız işbirlikçisi Fas Sultanının Fas halkı üzerindeki etkisini kırmak için Abdülkerim'in çeşitli projeler geliştirdiğini anlıyoruz. Abdülkerim, ince bir siyasi hamleyle sultanın bayramda Fez kentinde kurban kesmesi geleneğini bu mücadelede kullanmaya girişmiştir. Tam Ramazan öncesi Fez'e doğru hamle yapan Abdülkerim'in amacı, Fransız işgalciden kurtaracağı Fez'de kurbanı kendisi kesmek,⁹⁵ böylece Fas halkına gerçek ulusal önderlik alternatifi olarak kendisini sunmaktır.

Mısır ve Endonezya'da, iç savaş dinamiği kendini farklı ve daha sınırlı biçimde göstermektedir. Bu örneklerde, ulusal bağımsızlıkçı önderlikler, farklı bir başkent kurup işbirlikçi siyasi güçlerle ya da merkezi hükümetle askerî operasyonlarla hesaplaşmaya girişmemiş, fakat isyanların gelişimi içerisinde bir yandan yerel işbirlikçi iktidara karşı mücadele yürütmüştür. Mısır'da, İstanbul hükümetini aratmayan biçimde açıkça İngiliz işbirlikçisi olan saltanata karşı, ünlü Saad Zağlul Paşa'nın yönettiği Vefd Partisi bir alternatif olarak yükselmiş, Mısır'ın Britanya emperyalizminden bağımsızlığı için yürütülen isyanla beraber, hanedanın siyasi nüfuzu azalırken, Vefd ülke içerisindeki belirleyici siyasi güç haline gelmiştir. Endonezya'da, gerçek manada bir merkezi hükümet yokluğunda, aynı mücadele Sarekat İslam ile PKİ arasında yaşanmış, Sarekat İslam gitgide güç kaybederken, bir ayaklanma öncesi PKİ nüve halinde bir devlet görüntüsü vermeye başlamıştır. Suriye'de, Sultan el-Atraş, örneğin Fas'ta Abdülkerim'in yaptığına aksine, kırsaldaki hâkimiyetini alternatif bir hükümete çevirmek konusunda atak davranmamıştır. Buna rağmen, devrimin etkisiyle Suriye şehirlerinde alternatif bir önderlik çıkmış, devrimi destekleyen çeşitli güçler bir şûra etrafında toplanmıştır. Suriye devriminin kısa sürede

95 Woolman, *Rebels in the Rif*, s. 175-76.

yenilmesi, buradaki iç savaş dinamiğinin filizlenip, bu güçlerin alternatif bir iktidar haline gelmesine olanak vermemiştir.

Sonuç

Bu yazıda iki hedefimiz vardı. İlki, Ekim Devrimi ile başlayan devrim dalgasının coğrafi ve zamansal olarak genişletilmesi gerektiği düşüncemizi ana hatlarıyla sunmaktı. Yazının ilk bölümünde, Ekim Devrimi'ni izleyen Avrupa'daki işçi ayaklanmalarının bu devrim dalgasında belirleyici öneme sahip olduğunu ama bu dalganın Avrupa'dan ibaret olmadığını savunduk. 1923'te Alman Devrimi'nin yenilgi-siyle, bu dalganın yalnızca ilk perdesinin kapandığını, ikinci perdesinin merkezinde Çin Devrimi'nin yer aldığını, devrim dalgasının ise ancak 1927'de Çin Devrimi içerisindeki sürekli devrim dinamiğinin ezilmesiyle bittiği önermemizi göstermeye çalıştık. Bizim gördüğümüz kadarıyla şu ana kadar hep birbirinden kopuk olarak ele alınan, 1917-1923 arası Avrupa işçi ayaklanmalarını, Çin Devrimi ve diğer Avrupa dışı isyan ve devrimleri birlikte değerlendirmenin, Ekim Devrimi ile başlayan dalganın boylu boyunca bir Dünya Devrim Dalgası olduğunu, bir on yıl boyunca sadece Avrupa'yı değil, dünyanın dört bir yanını sarstığını göstermesi açısından faydalı olacağını, böylece tarihin en büyük devrim dalgasının gerçek derinliğini gösterme yolunda bir adım olabileceğini umuyoruz.

Bu yazının merkezinde yer alan ikinci önermemiz ise, on yıla yayılan bu Dünya Devrim Dalgası'na, başta Ortadoğu olmak üzere İslam dünyasının da katıldığıydı. Her biri kendi uluslarının bağımsızlık mücadelesinin doruğu ya da en azından bir ayağı olarak tarih yazımında yer tutmuş Anadolu'daki, Fas'taki, Mısır'daki, Suriye'deki, İran'daki, Afganistan'daki, Endonezya'daki bağımsızlık savaşları ve devrimlerin, ulusal önemlerinin ötesinde bir devrim dalgasının parçası olarak ele alınmasının, bizim coğrafyamızın şekillenmesinde devrimlerin rolünü vurgulamak için önemli olduğunu düşünüyoruz. Kabul ederiz ki, asıl amacımız büyük dalgayı göstermek olduğu için, tekil devrimleri hak ettiği derinlikte inceleyemedik. Fakat kendi başına bu ulusal kurtuluş savaşlarını da bir bütün Dünya Devrim Dalgası çerçevesinde ele almanın, yani Anadolu'daki Millî Mücadele'yi İtalyan Biennio Rosso'su ile, Mısır Devrimi'ni Alman Devrimi ile aynı tarihsel atılım döneminin parçası olarak görmenin, her şeyden önce bu bölgenin Marksistleri için faydalı olacağına inanıyoruz.